

UDK 811.163.42'282(497.5-3 Gorski kotar)(091)

Izvorni znanstveni članak
Rukopis primljen 14. VII. 2010.
Prihvaćen za tisak 7. X. 2010.

Tijmen Pronk

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
tpronk@ihj.hr

RANI RAZVOJ GORANSKIH GOVORA

U radu se razmatra povijest hrvatskih govora u Gorskom kotaru, koji se obično smatraju kajkavskim govorima. Obraduju se različite promjene u akcentuaciji, konsonantizmu i vokalizmu do približno 16. stoljeća. One se uspoređuju sa sličnim promjenama u susjednim kajkavskim, slovenskim, čakavskim i štokavskim dijalektima. Najstarije nam izoglose pokazuju da goranske govore ne možemo smatrati doseljenim izdaleka ili miješanim. Moramo ih smjestiti u Gorski kotar već prije otomanskih nadiranja u 15. i 16. stoljeću. Raspravlja se o tome da je Gorski kotar dijalektno područje kroz koje teče više izoglosa koje postaju razumljive kad smještamo ovo područje u perspektivu okolnih južnoslavenskih narječja.

I. Uvod

Goranski su govori oni govori kojima se govori u Gorskom kotaru, a njihovi govornici nisu došli u ovo područje s juga u vrijeme otomanskih nadiranja. Obično se goranski dijalekt dijeli na dva poddijalekta: manji istočnogoranski, koji se rasprostire od Osojnika do Lukovdola, i veći zapadnogoranski, koji se rasprostire od Zaumola i Stare Sušice na istoku do Prezida i Lokava na zapadu. U Gorskom kotaru osim goranskoga nalazimo štokavske, čakavske i slovenske govore.

Položaj je goranskih govora u hrvatskome narječnom sustavu uvijek bio kompliciran jer goranski govori ne spadaju neposredno ni u jedno od triju tradicionalnih glavnih narječja. Brozović, na primjer, smatra da je goranski »jedna

* Srdačno zahvaljujem dr. sc. Željki Brlobaš i Ankici Čilaš Šimpraga na pažljivoj korekturi moga teksta. Ovaj se rad temelji na istraživanju koji je sufinancirala *Nacionalna zaklada za znanost, visoko školstvo i tehnološki razvoj Republike Hrvatske*. Mišljenja, nalazi i zaključci ili preporuke navedene u ovom materijalu označavaju mišljenje autora i ne reflektiraju nužno stajališta *NZZ-a*.

prvenstveno organska tvorba, a ne rezultat naknadnoga dodira dviju već postojećih dijalektnih jedinica« (1960: 80, bilj. 18). Ivić tvrdi da goranski govori »pripadaju kajkavskom jezičkom svetu u širem značenju te reči, onome koje obuhvata i slovenački jezik«. Dalje piše: »Njihovi najbliži srodnici su slovenački govori neposredno severno od republičke granice. Međutim sa govovima hrvatske kajkavske dijalektne grupe oni imaju samo posrednih veza, u glavnom preko slovenačkog jezika. S druge strane ti su govori nesumnjivo srpskohrvatski utoliko što ih govore Hrvati« (1963: 36). Vidjet ćemo da se više ili manje slažem s time što su rekli Brozović i Ivić o goranskome. Ali ima i drugih mišljenja.

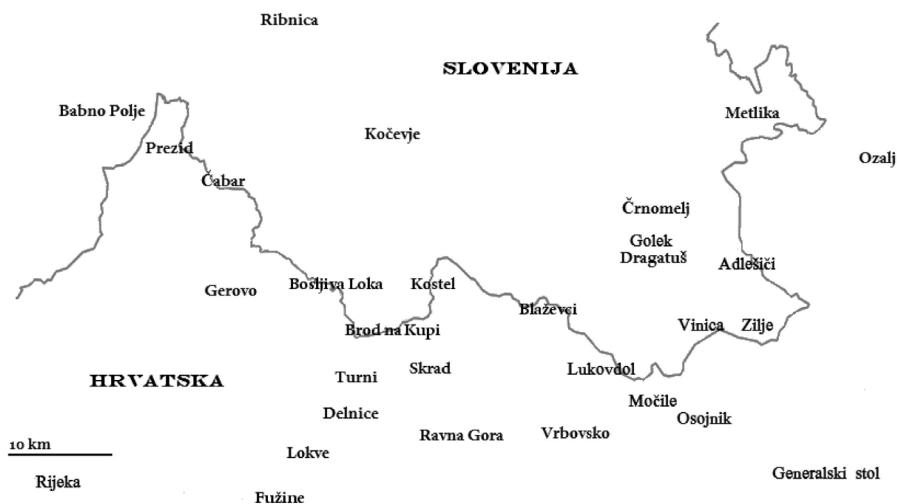
Strohal je, na primjer, smatrao goranske govore, zapravo i velik dio kajkavskih govora, prvotnim čakavskim govovima. Lisac je jasno pokazao da ta teorija ne može biti točna (1995.). Druga je teorija da su goranski govori prvotno slovenski. Tu su teoriju poticali Ramovš i Majnarić. Majnarić je i sam bio iz Ravne Gore u Gorskom kotaru, ali govor većega dijela Ravne Gore mnogo je više sloveniziran nego neki drugi goranski govori. Majnarićevo mišljenje nalazimo nerijetko i danas u literaturi. Kapović, na primjer, piše da su goranski govori »genetski zapravo [slovenski] govori« (2008: 12), a i Malnar upućuje na sličnosti čabarskoga govora s različitim slovenskim govovima (2002: 6 i slj.). Finka i Barac-Grum, konačno, smatraju da su goranski govori pravi mijesani govori s kajkavskim, čakavskim i slovenskim elementima, koje možemo promatrati kao »zaseban tip hrvatske kajkavštine« (Barac-Grum 1993: 220). U svakom slučaju, veći dio današnjih autora smatra da možemo kvalificirati goranske govore kao kajkavske govore (usp. Lončarić 2005: 110–111) ili da je njihova osnova kajkavska (usp. Lisac 1997.).

Nije samo lingvističko podrijetlo goranskoga komplicirano, nego je i povijest ovoga područja bila burna. Znamo da je barem jedan dio stanovnika Gorskoga kotara pobjegao na sjever zbog otomanskih napada krajem 15., ali osobito u 20-im i 30-im godinama 16. stoljeća, a i neki povijesni izvori naznačuju da je čak u velikoj mjeri, kako kaže Lisac u uvodu svoje knjige o goranskome, opustošen sav Gorski kotar (2006: 16 i slj.). Neki su se bjegunci vratili iz Slovenije tek krajem 17. stoljeća nakon Habsburško-otomanskog rata koji se vodio od 1683. do 1699. Takvi su povijesni događaji, naravno, veoma utjecali na jezično stanje na tom području. Od kraja 15. stoljeća nadalje dolaze u Gorski kotar govornici čakavskih i štokavskih dijalekata koji su pobjegli s juga pred Turcima. Na drugoj strani nalazimo utjecaj slovenskoga jezika uglavnom u sjeverozapadnim goranskim govovima. Lingvističkim je posljedicama dodira među narječjima u Gorskom kotaru posvećena knjiga Vide Barac-Grum iz 1993. godine.

Kad govorimo o lingvističkoj povijesti goranskog dijalekta, moramo uzeti u obzir i govore na slovenskoj strani granice, sjeverno i sjeveroistočno od Gorsko-

ga kotara. Govori Babnoga Polja i Kostela vrlo su slični susjednim goranskim govorima, ali i govori istočne i južne Bele krajine strukturno su dosta blizu goranskomu. Ramovš smatra da su belokrajinski govori miješani govori i piše sljedeće: »Slovensko prebivalstvo Bele krajine je prišlo v ta obkolpski predel od južne, danes hrvaške strani.« Uz to smatra da su belokrajinski govori istoga podrijetla kao i goranski. U Beloj je krajini došlo do jednake selidbe kao u Gorskom kotaru u vrijeme otomanskih nadiranja u 16. stoljeću. Ramovš zaključuje da su se razvili belokrajinski govori »v sožitju redkih staroselcev s srbohrvaškimi begunci in slovenskimi priseljenci iz novejše dobe« (1935: 135–136).

Pitanje kojim ćemo se baviti u ovom članku jest: kako se odnose goranski govori prema susjednim govorima. Ti su susjedni govori uglavnom govori na istoku i na sjeveru. Odnosi goranskih govora prema čakavskim govorima na jugu i zapadu moraju pričekati drugu priliku. Drugo pitanje na koje ćemo pokušati odgovoriti jest u kojoj mjeri možemo rekonstruirati jezik kojim su govorili u Gorskom kotaru i susjednim područjima iz dijalektne građe iz 20. stoljeća. Na kraju ćemo pogledati što nam zaključci o lingvističkom razvoju goranskoga mogu potvrditi o naseljavanju Gorskoga kotara. Nije u pitanju grupiranje individualnih govora u veće jedinice ili definiranje jezičnih granica. Važno je imati na umu da se na tom području, gdje se govore južnoslavenski jezici, jedine rane izoglose u većem broju nalaze uz srpsko-bugarsku granicu (Brozović 1969., Ivić 2001: 19–27). Veći je dio ostalih ranih razvoja samo utjecao na dio južnoslavenskoga područja, bez obzira na sadašnje granice (za preglednu formulaciju vidi još Rigler 2001: 419).

Karta: Gorski kotar i okolna područja

Analizirat ćemo nekoliko ne sasvim slučajno izabраних ranih promjena. Riječ je o prozodijском, konsonantnom i vokalnom razvoju. Razlog je izbora ranog razvoja taj što nam on može potvrditi kakav je bio sustav prije nego što su velike migracije zamračile prvotnu dijalektnu kartu. Ignorirat ćemo razvoje, koji mogu biti znatno recentniji, kao na primjer retrakcije naglaska sa zadnjeg sloga, koje nalazimo i u susjednim područjima (usp. Težak 1957: 423, Finka 1982.), ali i u većem dijelu ostalih jugozapadnih slavenskih narječja.

II. Izvori dijalektnih podataka

Izvora podataka iz goranskih govora nažalost je premalo, ali u zadnjim dvama desetljećima bilo je izdano pet monografija koje nam omogućuju točniju analizu povijesti goranskoga. Jedina dva govora za koja imamo opširan, pouzdan opis, uključujući mnoge informacije o morfologiji tih govora, govori su Turni i Delnica, koje je opisao Josip Lisac, i sam izvorni govornik govora Turni (2006.).¹ Druga je riznica goranske građe knjiga Vide Barac-Grum o govornom dodiru u Gorskom kotaru (1993.). Ona daje podatke iz svih goranskih govora, o kojima je već godinama prije nego što je objavljena njezina knjiga, napisala nekoliko članaka, nerijetko zajedno s Božidarom Finkom. Smatram da je knjiga Vide Barac-Grum bogat izvor dijalektnih oblika, ali da njezini podatci nisu uvijek tako točni kao što su Liščevi podatci iz Delnica i Turni.²

¹ Vidjet ćemo da imamo barem tu sreću što je upravo turanski govor presudan za povijesnu analizu goranskih govora.

² O nepouzdanosti građe Vide Barac-Grum iz Broda na Kupi vidi Lisac 2000: 26–28. Da moramo biti oprezni kada se koristimo građom iz knjige Vide Barac-Grum i da njezina građa nije uvijek potpuno dosljedna, pokazuju i sljedeći primjeri (ima ih više): Mrzla Vodica *rēkli* na stranici 34., ali *rēkli* na stranici 126., Fužine *ž'ē:na*, *ž'ē:ne* uz *ž'ēna*, *ž'ēne* na stranicama 209. i 210. (jesu li ti oblici “slobodnim varijantama”?), Stari Varoš (Ravna Gora) *dam'ō:u* na stranici 163., ali *dam'u*: u dijalektnome tekstu na stranici 210., u istom tekstu ima varijantana *m'a'čeha*, *m'a:čeha* i *m'q:čeha*. Na stranici 53. ima ravnogorski *āci* (uz Stari Varoš, što se inače smatra kao isti dijalekt, ak. mn. *oč'i*: na stranici 210.), ali izvorni govornik Majnarić daje množinski oblik *ačī* (1938–1939: 138) = Lisac (1999: 159) *ači*.

Na stranici 81. citira Prezid *š'ē:raj*. Na stranici 163. čini se da je ista riječ citirana kao *šč'iera*. Pretpostavljam da je ovaj drugi oblik samo iz Delnica, a ne iz Delnica i Prezida, kako piše Barac-Grum, jer Prezid nema ni *š*, ni *č*. Diftong [je] u ovom obliku zapravo postoji u Prezidu, ali, prema Barac-Grum, samo kao opcionalna realizacija fonema /e:/. S poredbenopovijesnog su gledišta svi primjeri s opcionalnom realizacijom -*je-*, koje daje Barac-Grum (80–83), vjerojatno nastali nakon retrakcije naglaska sa zadnjeg sloga na **e*. U istim primjerima imaju susjedni govori Čabra i Gerova poseban fonem /je/. Ova činjenica sugerira da možemo postaviti poseban fonem /je/ i za Prezid, koji se fonetično može izjednačiti s /e/. Tu sugestiju možemo provjeriti samo na terenu.

Za govore Lokava i Fužina Barac-Grum zapaža tonemsku opoziciju na dugim samoglasnicima u zadnjim slogovima (s opcionalnom realizacijom uzlaznog tona kao silazni, 1993: 128–129, 133–134), ali oblike iz tih dijalekata uvijek citira kao da nema tonemske opozicije, uključujući i u dijalektnom tekstu iz Fužina. Na sličan način često izostavlja tonove u ravnogorskom govoru koji, međutim, sigurno nema tonemsku opoziciju (Lisac 1999: 148).

Treća i četvrta važna monografija o goranskome jesu rječnici govora područja grada Čabra, koje je napisao Slavko Malnar, izvorni govornik toga govora. Ti su rječnici sjajna riznica dijalektne građe, osobito zato što Malnar u svojem rječniku iz 2002. godine daje mnogobrojne primjere, kojima pokazuje kako se upotrebljavaju riječi u rečenicama, te paradigmatsku informaciju u rječniku iz 2008. godine. Pavešić, Magaš i Laloš su 2006. godine izdali rječnik delničkoga govora. Taj je rječnik manje prikladan za lingvističku analizu ovoga govora zbog toga što u njemu nema razlike između kračine i duljine u nezadnjim slogovima, iako govor ima ovu fonološku distinkciju (Lisac 2006: 30 i slj.). Drugi je razlog taj da nisu sve fonološke opozicije uključene u notaciji, kojom se koriste autori, usp. (Pavešić, Magaš i Laloš) *péru* i *séna* za (Lisac) *pèru* i *sýna*. Nekoliko puta ću navoditi građu iz članka P. Ivića iz 1961. godine, V. Barac-Grum iz 1981. i 1991. godine i J. Lisca iz 2000. godine.³

Zadnji je izvor najsporniji. To je građa koju daje Strohal za lokvarski govor (1903a). Više znanstvenika, među njima i Lisac (2006: 12–13 i 87, bilj. 125), već je primijetilo da Strohalova građa nije pouzdana. Čini mi se da to više vrijedi za podatke iz Strohalovih članaka o delničkom, brodskom i ravnogorskim govorima, nego za podatke iz njegovog rodnoga kraja Lokava. Uglavnom je taj opis dosljedniji od ostalih, iako je duljina naglašanih i nenaglašanih vokala posve nepouzdana. Razumije se da se lokvarskim podacima uvijek moramo koristiti s velikom pozornošću.

Uglavnom se koristim notacijom kojom se služe autori spomenutih knjiga i članaka, osim za Strohalove podatke iz Lokava, u kojima ne pišem zanaglasne duljine jer vjerojatno nisu točne (usp. i Šojat 1981: 377).

III. Naglasak

1. Pomicanje silaznog naglaska na sljedeći slog

Pomicanje silaznog naglaska na sljedeći slog, što je veoma karakteristično za veći dio slovenskih govora, nalazimo i u goranskim govorima. U istočnim govorima to je pomicanje zabilježeno samo u jednom primjeru: Lukovdol *kok'ɔ:š*; u zapadnim govorima nalazimo Skrad *jez'e:ro*, *kok'ɔ:š* i Prezid *sinɔ:vy*. Nekoliko likova iz Turni i Delnica: Turni *golo:by*, *kokɔ:šy*, *vryme:na* (uz *vrèmena*), *sɛro:ta* (po akuzativu **sîrotɔ*, Delnice *seròuta* odrazi

³ Građa u člancima Barac i Finka 1967. i Finka 1974. često se ne slaže s građom u drugim izvorima (npr. tonovi u Delnicama, diftonzi u Brodu na Kupi). Zbog toga ću ju uglavnom ignorirati.

naglaska starog nominativa *sirotà), Delnice okùily, kokùšy, golo:by, ramièna, radùsty.⁴

Točno je smatrala Barac-Grum da nam vokalizam nekoliko zapadnih goranskih govora pokazuje da je silazni praslavenski naglasak pomaknut na sljedeći slog i nakon toga opet natrag (1993: 136). Prezid, Čabar 'uaku i Čabar, Gerovo k'akuš dolaze iz *okô, *kokôš s pomaknutim silaznim naglaskom. Odraz a za prvotno o pokazuje da je jednom bilo predakcenatsko. Na isti način možemo objasniti centralizirane odraze prvotnog *u u Prezid v'axu i l'edi i Čabar l'edi. Lisac je pokazao da je pomicanje zahvatilo i govore Delnica, Turni i Broda na Kupi, gdje nalazimo likove kao (svi) mèsu, (Turni, Delnice) krivu, (Turni, Brod) pòmoč, (Delnice) kòryn (2000: 32, 2006: 90–91). Strohalova građa iz Lokava također pokazuje tragove pomicanja. U riječima òkuole i sèruota (koja je vjerojatno, kao i spomenuti turanski oblik, po akuzativu jednine) nalazimo diftong koji je istovjetan s diftongom u riječima kùost i sùolj u kojima ovaj diftong dolazi iz starijega dugog *ō. Iz toga slijedi da možemo pretpostaviti starije *sirùota i *okùoli.⁵ Dalje nalazimo nekoliko puta u za praslavenski o, i to u sljedećim riječima: (Barac-Grum) dūma, kùlu, (Strohal) kùsti, sùlji. Ovo je u iz prvotnoga predakcenatskog o, kao na primjer u riječi kur'ito. Slične primjere daje Lisac za Delnice (2006: 50).

Kratki vokal u korijenu riječi s'ynu, koju nalazimo u Gerovu, Čabru i Delnicama, sinu u Brodu na Kupi, također pokazuje da je jednom bio u predakcenatskom slogu (pace Barac-Grum 1993: 137). Likovi kao Lokve kùlu, Delnice s'ynu, Turni sixu, Skrad k'ulu, Čabar d'erju, Gerovo 'uoku, Prezid v'axu, l'eipu pokazuju da je završetak nominativa imenica srednjeg roda -o postao dug poslije pomicanja silaznog naglaska na njega, što je već uočio Ivić (1961.). Pos-

⁴ Možda i u Lukovdol kokôt (Barac-Grum 1993: 40), ali taj je oblik sumnjiv zbog toga što nalazimo lik k'okot u članku iste autorice iz 1991. godine. Isto su mogući primjeri pomicanja silaznog naglaska Plemenitaš kulùvrat i damùh (Barac-Grum 1993: 44) sumnjivi. Na citiranoj i na sljedećim stranicama nalazimo za očigledno isti govor oblike kulùvrat i dàmuh. Čini se da istočnogoranski govori imaju fonološku tonsku opoziciju (Barac-Grum 1993: 127), ali to je posljedica recentnih analogija i posuđenica. Prije toga su ti govori izgubili tonsku opoziciju, i to na takav način da su svi dugi samoglasnici postali uzlaznima u nezadnjim slogovima i silaznima u zadnjim slogovima (Ivić 1961: 196). Sličan položaj pokazuje govor Skrada (Barac-Grum 1993: 127), ali Barac-Grum obično ne piše skradske tonove u svojoj knjizi.

U Ravnoj Gori nalazimo više primjera spomenutoga pomicanja: dam'u: (Barac-Grum 1993.), galôp, devêt, pepêu, karêñ (Finka 1974.). Taj je govor, međutim, slovenski (više o tome u bilješci 34).

⁵ Postoji mogućnost da je Strohal stavio naglasak iz standardoga jezika. U ovom su slučaju točni lokvarski oblici u Strohalovo doba bili *ok'uole i *ser'uota. Ti se oblici slažu sa susjednim govorima u tome da dugosilazni naglasak nije povučen sa srednjih slogova. Međutim, Ramovš je zabilježio lik sèru'ota u Kostelu (1935: 143), koji se slaže s naglaskom u Strohalovoj građi.

lije retrakcije pomaknutog naglaska završno $-ō$ je zatvoreno u $-u$. Distribuciju dobro čuva govor Turni, gdje nalazimo *bla:to* < **bōlto* s uzlaznim naglaskom na korijenu, *se:lo* < **selō* s kratkim naglaskom na završetku, ali *kùlu* < **kōlo* sa silaznim naglaskom na korijenu. U drugim se govorima završetak $-u$ proširuje na riječi u kojima nikada nije bilo pomicanja naglaska, na primjer Lokve *m'le:ku*, Prezid *l'eitu*, Čabar *r'ebru*, *kal'ejnu*, *žel'ejzu*, Gerovo *bog'actvy*. Slovenski je dijalekt u talijanskoj dolini Resia prošao sličan razvoj kao zapadni goranski govori. Ondje se isto nastavak $-u$ proširio na gotovo sve imenice srednjeg roda (usp. Pronk 2009: 183). Na sličan način nalazimo nastavak a -osnova gen. jed. i nom., ak. mn. $-i$ u Delnicama i govorima sjeverozapadno od Delnica. Ovo $-i$ odražava dugo naglašeno * $-e$ s kojeg je naglasak bio pomaknut na prethodni slog, kao što objašnjava Lisac (2006: 44–45, 97).

Sekundarna retrakcija pomaknutog naglaska također je zabilježena u brodskom obliku *pōznan* < **poznâm*. Spomenutu retrakciju možemo datirati poslije duljenja kratkih uzlaznih vokala u nezadnjim slogovima (na primjer Turni *bla:to* s dugim vokalom, ali *zlātu* s kratkim). Vjerojatno ga možemo također datirati poslije zatvaranja dugog * $ō$. Dodatno je Lisac uočio da retrakciju moramo datirati poslije gubitka tonske opozicije u zadnjim slogovima (2006: 92). Zbog toga je gubitka opozicije dugi uzlazni naglasak u riječima kao **kovāč* postao silaznim, nakon čega se pomaknuo na prethodni slog: Turni *kōvač*. Drugi proziran primjer je prvo lice jednine, *klēčin*, ali drugo lice množine *klečiste* u delničkom govoru, s retrakcijom u jednini i kraćenjem dugog * $ī$ u množini. Primjeri iz drugih sela su Prezid *š'edin*, *kr'umpir*, Čabar *z'abmi*, Gerovo, Brod na Kupi *kr'umpr* i Lokve *živin* (Finka 1974.), *gūri* (Barac-Grum 1993.). Isto tako su i govori slovenske Bele krajine izvršili retrakciju pomaknutoga starog cirkumfleksa i metatoniranoga uzlaznog naglaska (usp. Logar 1996: 205–206). Retrakcija je pomaknutog cirkumfleksa dalje nezavisna od retrakcije kratkog naglaska sa zadnjeg sloga (npr. Turni *se:lo* < **selō*, ali *nēbu* < **nebō* < **nēbo*) i od retrakcije novog cirkumfleksa, o kojem vidi dolje.

Na pitanje je li u istočnim govorima silazni naglasak također bio pomaknut u dvosložnim riječima s otvorenim drugim slogom teško ćemo odgovoriti. Dostične riječi imaju naglasak na praslavenskome mjestu: Močila, Severin, Jadruč *'vu:xo*, Lukovdol *'oko*, *zv'e:ri* (nom. mn.), *r'p:ke* (ak. mn.), *d'oma*. Nemamo nikakva dokaza da je u tim govorima došlo do istoga pomicanja na sljedeći slog i onda natrag, kao u gore obrađivanim zapadnim govorima. Govori nisu izvršili, na primjer, pomicanje neoakuta sa zadnjeg sloga: Jadruč *bo'li:*, Severin, Močila *go'ri:*, Lukovdol *nac'p:*, a dužina prvobitno silaznih samoglasnika je kao u ishodišnom sustavu.

2. Novi akut

Jedna od prvih izoglosa koja razlikuje kajkavske⁶ govore od svih drugih južnozpadnih slavenskih dijalekata jest razvoj novog akuta. U kajkavskome se novoakutirani **o* i **e* razvijaju u duge *ō* i *ē*, dok kratke odraze nalazimo u drugim dijalektima. Kajkavski *ō* i *ē* su različiti od prvotnih kratkih **o* i **e*. Tako imamo u Gornjoj Stubici ins. mn. *kōñi* s dugim vokalom iz neoakuta, ali gen. jed. *putōka* s kratkim naglaskom iz prvotnoga kratkog *o*. U goranskim su govorima, međutim, neoakutirani **o* i **e* izjednačeni s kratkim **o* i **e*. U zapadnim goranskim govorima (osim lokvarskog) ti su vokali poslije produljeni, ali to je kasniji razvoj, koji je također zahvatio ostale kratke uzlazne vokale osim poluglasa.

U zadnjem je slogu dugi novi akut prešao u cirkumfleks u svim goranskim govorima. Taj je razvoj poznat i u svim belokrajinskim govorima u kojima postoji tonska opozicija (Logar 1996: 84), u ozaljskome i u većem dijelu kajkavskoga narječja (usp. Ivšić 1936: 80–81).

3. Novi cirkumfleks

Novi cirkumfleks jedna je od najjasnijih veza između kajkavskoga narječja i slovenskoga jezika. Metatonija koja je prouzročila dugi silazni naglasak bez sumnje je zajednička inovacija veoma velikoga zapadnojužnoslavenskoga područja. Novi cirkumfleks nastao je iz kratkoga uzlaznog naglasaka ako se u sljedećem slogu nalazio dugi vokal ili poluglas koji se izgubio. Nalazimo ga u svim goranskim govorima, iako obično prvobitne tonske opozicije nisu očuvane, tako da novi cirkumfleks danas može biti fonetski uzlaznim. Zbog duljenja ostalih prvobitnih kratkouzlaznih samoglasnika u zapadnim goranskim govorima ne možemo uvijek vidjeti ima li riječ novi cirkumfleks ili nema, usp., na primjer, delnički *dēiyo* i *dēiyan* (oba s odrazom dugog *jata*), ali turopoljski *dēlo* i *dēlam* (samo drugi oblik ima novi cirkumfleks). U zapadnim govorima može nam pokazati koja samoglasnika je li riječ imala dugi samoglasnik zbog novog cirkumfleksa ili zbog kasnijeg duljenja (novog) akuta: Delnice *ūna* < **ūna* ‘ona (pokazna zamjenica)’ s (analoškim) novim cirkumfleksom (usp. sln. *ōna*), ali gen. jed. *potūōka* < **potōka* s kasnijim duljenjem (usp. turopoljski *potōka*).

Prema Ivšiću je u istočnim goranskim govorima, u kojima stare tonske opozicije nisu očuvane, novi cirkumfleksirani samoglasnik duži od ostalih prvobitnih

⁶ Naziv “kajkavski” u ovom se članku ne odnosi na goranske govore, nego samo na govore koje obrađuje Ivšić u svojem klasičnom radu o kajkavskome (1936.), a to su govori u kojima su se, na primjer, izjednačili poluglasovi i *jat*.

kratkouzlaznih samoglasnika (1961: 196–197). On nedvosmisleno tvrdi da je »izostalo [...] duženje starog akuta« u Severinu. Finka tomu, međutim, proturječi, tvrdeći da lukovdolska grupa ima duljenje kratkog naglasaka »na starom mjestu (npr. *koléno, máčka, mlája*)« (1974: 34), a Barac-Grum smatra da je dugi odraz opcionalan u višesložnim riječima (1981: 300, 1993: 41, 127, npr. *máčka* i *măčka*), ali obično bilježi samo kratke samoglasnike: Lukovdol *gònit*, Jadrič *kràvam*, Močila *nòsim*, *măčeha*. Ako vjerujemo Iviću ili Barac-Grum, možemo vidjeti razliku između novog cirkumfleksa i (novog) akuta u ovim govorima. Ivić zaista iz Severina daje primjere novog cirkumfleksa s dugim vokalom: *la:je, ponde:lak, po:pak, stare:ji, pod Gori:co* (1961: 196).

Novi cirkumfleks nalazimo i u današnjim govorima na području između kajkavskog i goranskog, i to u Ozlju (Težak 1981a: 240–241), Gornjem Mekušju, u Kobiliću i rjeđe u selima uz Koranu i oko Ogulina (Težak 1981b: 172). Težak dodaje da barem nekoliko primjera nalazimo čak do Zagorja kod Josipdola. Inače novi cirkumfleks nalazimo i u hrvatskome u sjevernočakavskome dijalektu, iako ne u svim istim oblicima kao u kajkavskome narječju (usp. Ivić 1961: 198, Lisac 2009: 39).

4. Retrakcija novog cirkumfleksa

U svim je kajkavskim govorima te u prekmurskim i koruškim slovenskim dijalektima novi cirkumfleks pomaknut na dugi vokal u prethodnom slogu (Ivšić 1937: 188, Greenberg 2000: 111, Pronk 2007.). Ovo regresivno pomicanje možemo nazvati Ivšićevom retrakcijom. Na osnovi Strohalove građe, Bulatova ju je uočila i u goranskome (1982: 88). Nekoliko primjera iz Lokava (Strohal 1903a): *návada, ùgodba, zástava, réstava, sòseda, prègreiška, nàkovlje*. Glavna su kategorija imenica, u kojima je došlo do pomicanja, ženske trosložne imenice. Prvi slog tih imenica često je prefiks. Zbog toga se regresivno pomicanje proširilo na prefikse s kratkim vokalom u većini dijalekata koji su izvršili retrakciju. Tako nalazimo, na primjer, u Lokvama uz *ùgodba* i *pògodba*.

Iz ostalih goranskih govora imamo malo građe koja bi mogla pokazivati je li izvršeno to pomicanje. Jedini oblici koji možda pokazuju pomaknuti novi cirkumfleks jesu iz Turni (Lisac 2006.) *za:bava* i *na:grada* i Delnica (Pavešić, Magaš i Laloša 2006.) *zoástava, noákaza, zoábava* (Lisac 2006. *zà:bava*).⁷

⁷ U Strohalovoj građi iz Delnica nalazimo oblike *návada* i *zástava*, koji isto mogu pokazivati Ivšićevu retrakciju, ali ta građa nije pouzdana. Lisac ima, na primjer, *nava:da* bez retrakcije. Delnički lik *priložnica* je vjerojatno posuđenica, možda preko crkvenoga utjecaja, a pridjevi radni ženskog roda kao *koázaua, iskaua* itd. mogu biti rezultatom Ivšićeve retrakcije ili analogije prema muškome *koázau, iskau* itd.

Postoji mogućnost da su svi ti oblici posuđeni iz standardnog jezika: usp. posuđenice *na:mjera* u dijalektnom tekstu iz Turni (Lisac 2006: 141) i Delnice *záradi* i *záglede*, s odrazom kratkog **a*. Očit primjer **róbača* (Lokve *róbača*, Delnice *ruòbača*, Turni *ro:bača*) vjerojatno nikada nije imao novi cirkumfleks (usp. slovenski *robáča* i Čabar, Gerovo *r'ubača*, Bosljiva Loka *'rò:bača*, gdje inače vjerojatno nema spomenute retrakcije). Oblici koji ne pokazuju Ivšičevu retrakciju jesu Delnice (Lisac) *za'düxa*, *nava:da*, (Pavešić, Magaš i Laloš) *zamiéra*, *težoáva*, *puščoáva* (*püščara* može imati naglasak na prvom slogu prema standardnom *püstara*), *soséjda*, *goséjneca* i *pri-egrája*, iako vokalizam zadnjega primjera može upućivati na to da je (bio) prvi slog naglašen. Veći dio ovih protuprimjera može biti sekundaran (usp. slične slovenske primjere u Pronk 2007.), ali vrlo teško je dobiti oblik *goséjneca* ako je izvršena retrakcija naglaska u ovom obliku: **gósěnica*.⁸ Od ostalih govora imamo samo za čabarski dovoljno građe u kojoj je moglo doći do Ivšičeve retrakcije. Ni u jednom primjeru ta retrakcija nije izvršena: *gas'e:jnc*, *gašč'a:üa*, *nap'a:čén*, *nau'a:da*, *pręgr'a:ja*, *pušč'a:üa*, *tež'a:üa*, *zam'i:ra*, *zam'uda*.⁹

Zaključak je da nam Strohalova građa, o kojoj znamo da inače nije vrlo pouzdana, daje najbolji dokaz za Ivšičevu retrakciju u zapadnome goranskom.¹⁰ Čabarski podatci ne pokazuju ovu retrakciju, podatci iz Delnica su ambivalentni. Znamo da je »pretežan dio delničkoga stanovništva [...] doseljen iz Gerova i (šire) okolice« (Lisac 2006: 136). Ako su Strohalovi podatci točni, moguće je da se izoglosa našega regresivnog pomicanja nalazila negdje jugoistočno od Čabra ili Gerova. Nova građa iz Turni, Skrada ili Broda na Kupi mogla bi potvrditi tu pretpostavku.

Za istočne goranske govore nemamo podatke koji bi nam mogli pokazati je li izvršeno regresivno pomicanje novog cirkumfleksa. Ovo je pomicanje, međutim, izvršeno malo više na istoku u Ozlju. Primjeri su *dúbrava*, *súседа*, *záfala*, *prísega*, *prêstava*, ali i *òprava* uz *opráva* itd. Zanimljivo je da je po retrakciji naglašeni slog silazan, iako je taj slog u kajkavskom i slovenskom uopće uzlazan, što zapravo očekujemo. Iako ozaljski govor ima tonsku opo-

⁸ Lisac navodi Turni *kleča:la* i Delnice *klečq:üa* od ranijeg **klěčála* u kojima nije izvršena Ivšičeva retrakcija (2006: 92). Ti su oblici, međutim, mogli nastati pod utjecajem ostalih oblika pridjeva radnog, kao množina muškog roda **kleča:li/klěčq:li* od **klěčáli*, koji nikada nisu imali novi cirkumfleks.

⁹ Riječ *z'a:ska* 'zasjeka' vjerojatno su donijeli u čabarsko područje slovenski doseljenici i nije primjer Ivšičeve retrakcije u čabarskome. U slovenskome ima varijanata *zasěka* i *zaseka*. Drugi se oblik pojavljuje i u tim dijalektima gdje inače nema retrakcije novog cirkumfleksa.

¹⁰ Postoji, na primjer, mogućnost, da je Strohal napisao standardni početni naglasak na ove dijalektne oblike i da je naglasak zapravo bio na drugom slogu. Dalje o tome vidi bilj. 5.

ziciju, moramo rekonstruirati ranije stanje bez tonske opozicije. Smatram da je izvršen sljedeći razvoj:

1. novi cirkumfleks (*besîda, oprâva, *dûbrâva*)
2. Ivšičeva retrakcija, to jest regresivno pomicanje novog cirkumfleksa (**dûbrava, *sûseda*)
3. metatonija dugouzlaznog naglasaka (*dûbrava, sûseda, kljûč, jezêr, ljudmî*), to jest gubitak tonske opozicije
4. retrakcija naglasaka s kratkog vokala u zadnjem slogu, prema čemu je na stao novi uzlazni naglasak, s kanovačkim duljenjem kratkih vokala (*mlîko, bógat, nêsem, vrîme, prêstar*).

Ivšičeva retrakcija povezuje Ozalj, i možda dio Gorskoga kotara, s neprekinutim područjem od kajkavskog preko prekmurskog i koruškog do slovenskog dijalekta u talijanskom Val Canale.¹¹ Nije vjerojatno da je retrakcija zajednička inovacija ovog područja u obliku potkove, a da nije utjecala i barem na dio dijalekata u sredini ove potkove. Imamo indikacije da je utjecala barem na dio štajerskih dijalekata. Jožica Škofic me je obavijestila da ima oblik *gósanca* ‘gusjenica’ u blizini Dobja u Štajerskoj. Rigler navodi nekoliko oblika iz svojega rodnog mjesta Ribnice u Dolenskoj koji mogu pokazati retrakciju novog cirkumfleksa (npr. *puódlaka* ‘podstava’, *priëgraja* ‘pregrada’ i *zársca* ‘zarezića’, 2001: 493, bilj. 24, usp. i Pronk 2007: 174). Ti oblici moraju pričekati novu analizu dok ne bude više relevantne građe.¹² U svakom nam slučaju Riglerova građa iz Notranjske (1963.) pokazuje da retrakcija novog cikumfleksa nije stigla tako daleko na zapad, što se slaže s podacima iz zapadnoga goranskoga govora Čabra. Čini se da na slovenskoj strani granice u govorima uz Kupu također nema Ivšičeve retrakcije (npr. Banja Loka *ko'se:nca*, Bosljiva Loka *go'se:jnca*, Gorše 2010: 105).¹³

¹¹ Nalazimo je u Sloveniji također u govorima oko Maribora (Zorko 1988.–1989.).

¹² Nažalost, u većem dijelu dijalektoloških opisa nedostaje građa koja može pokazivati je li možda došlo do te retrakcije, a da i ne spominjemo količinu građe koja bi bila dostatna za dobro utemeljene zaključke. Ta činjenica odnosi se ne samo na ovaj specifični primjer nego i na svako svojstvo koje je nedovoljno zastupljeno u običnim dijalektološkim upitnicima. Taj problem možemo riješiti povećanjem potpunih dijalektoloških opisa. Pomoglo bi već kad bi objašnjenja kod karata dijalektnih atlasa raznih slavenskih jezika uključila čitavu potvrđenu građu, uključujući naglaske. Do sada nam vrlo često nedostaju ti podatci.

¹³ Usp. i Vas pri Kostelu *go'senka*, Turni gen. mn. *guse:nk* ‘gusjenica’, tvorba s drugim sufiksom od istog **gōsēnb* (usp. češki *housenka*, više oblika u Skok 1971: 635).

IV. Konsonantizam: *v- > *x-

Razvoj *v- > *x- susrećemo u cijelome Gorskom kotaru, ali se čini da je prilično neregularan. Najčešće je došlo do razvoja ako je početno *vb/b- ili *u- stajalo ispred labijalnog konsonanta ili č-. Najčešći su primjeri tog razvoja odrazi praoblika *umbrěti i *vbčera. Odras zadnjeg oblika je često *šče-ra, što može nastati i bez prijelaznog stanja sa *x-, usp. na primjer neovisni paralelni razvoj u Orlecu na Cresu: ščěra, uz fčěra i čěra (Houtzagers 1985: 25–26 s više primjera). Općegoranski *damûh < *domóvь pokazuje sličan razvoj *-f > *-x. Suprotno, završetak imenica genitiva množine muškoga roda *-ovъ nikada se nije odrazio kao *-ox ili *-ux. U svakom slučaju razvoj *v- > *x- implicira da je prije razvoja *v bilo frikativom, a ne rezonantom. Pogledajmo primjere tog razvoja.

Kod Strohala već nalazimo lokvarski *hmreit* i *hmòret*. Lisac daje puno primjera spomenutog razvoja za govore Delnica i Turni: Delnice *dàmux*, *xmàru*, *xmàkny*, *xmìt*, *xbýt* (uz *fbýt*), *ščìèra*, Turni *xmròv*, *xmàkny*, *xmìt*, *xbòv* ‘ubio’, *xmo:ri se*, *šče:ra*, *x Mèriky* ‘u Americi’ (2006: 69–70). Zadnji primjer nije dokaz da je riječ o nedavnom razvoju. Dokazuje samo da prijedlog *v* ima produktivan alomorf *x* ispred labijalnih konsonanta, ili da razvoj *v- > *x- još uvijek nije fonologiziran. Ivić je u Tršću zabilježio oblik *gmart*, particip radni *gmar*, Lisac daje za Brod na Kupi *xmrę:t*. U riječi za ‘jučer’ došlo je do dodatnog razvoja početnog *x-* u *š-*. U Gerovu i Čabru imamo za istu riječ *ščì:ra*, ali usp. Čabar *v'mart/v'mrt*, *v'mirat* (Malnar 2002. daje *vmi:rat*), i u Brodu na Kupi i Lokvama *šč'è:ra*. U Skradu nalazimo kod Barac-Grum oblik *fč'è:ra* bez spomenutog razvoja, ali isti dijalekt ima *hm'rf* i *hm'iraf* s tim razvojem. Smatram mogućim da oblik *fč'è:ra* pokazuje čakavski ili slovenski utjecaj. Slovenski je utjecaj utvrđen za lik *uč'è:ra* iz Ravne Gore (Stari Varoš).

Za istočne goranske govore imamo samo dva primjera s prvotnim početnim *v-. Prvi, *ščěra*, može pokazivati razvoj u *x-*, ali drugi, *vmr:la*, koji je zabilježio Ivić u Severinu na Kupi, nema tog razvoja.

Izvan Gorskog kotara takav je razvoj svojstven dijelu kajkavskih govora. Ondje razvoj nije ograničen na položaj ispred labijalnih konsonanata ili č-. Lončarić je, na primjer, zabilježio likove *kròxa* i *x'úpam* za *krova i *(v)upam u Torčecu (2005: 259). Nije sasvim jasno koji su kajkavski govori izvršili razvoj *v- > *x- a koji nisu. Lončarić spominje ludbreški oblik *xmřla*, ali bliska Subotica ima već *vmřl* (2005: 216). U nekim kajkavskim dijalektima uopće ne možemo vidjeti razliku između *v-* i *x-* u tim položajima jer je kon-

sonant otpao. Tako nam građa iz većine bilogorskih dijalekata, Rožičeva pri-gorska građa, Šojatova turopoljska građa i Jakobyjeva građa iz Gornje Stubi-ce ništa ne pokazuju. Početno *v-* je sigurno očuvano u Bednji i u nekim bilo-gorskim i podravskim govorima.

Osim u goranskome i u kajkavskome, spomenuti razvoj nije vrlo raširen.¹⁴ U raspoloživoj građi iz Babnog Polja nema riječi koje nam mogu pokazati takav razvoj. Za govor Boslive Loke sjeverno od Gorskog kotara u Sloveniji Gorše daje primjere *'xu:rman* 'vozar', *xr'me:ntj̄n* (također *xr'me:ntyn*) 'kukuruz' i *š'či:raj* 'jučer' (2010: 52). Te su prve dvije riječi zanimljive jer nam pokazuju da je taj razvoj relativno nedavno dovršen. Riječ *'xu:rman* je posuđenica iz njemačkog *Fuhrmann*, a *xr'me:ntj̄n* (< **fj̄mentu:n*) je posuđena iz talijanskog (vjerojatno prema obalnim slavenskim dijalektima) najranije u šesnaestom stoljeću. Talijanska je riječ *formentóne* u šesnaestom stoljeću izvedena od tadašnjeg odraza latinskog *frumentum* 'žito', kad je kukuruz bio uvezen u Europu (Skok 1971: 526, Battisti & Alessio 1950–1957: 1690). U Čabru ista riječ nije dovršila razvoj **f > x-*: *fj̄męnt'u:n*.

U Goršinoj građi dalje nalazimo oblike: Vas pri Kostelu i Banja Loka *xm'rę:t*, Bosliva Loka *x'mart*, Vas *x p'ręk*, Banja Loka *x'vičęr*, *x'vü:tra*, Vas *xar'metün* i Banja Loka *xer'metün* (2010: 61, 80, 123, 134). U Kostelu nalazimo *xm'rjęt*, *xčjęra* i *dāmux* (Ramovš 1935: 143). Logar ima u svojoj građi za Stari Trg *γ'marł*, sa zvučnim *γ-*, i za Dragatuš daje *x'mit se* (1996: 85), *x'mi:jem*, *x'mi:l* i *x'marł* (1981: 134). Za centralnu Belu krajinu daje Ramovš *vm'řł*, ali *ščjęra* i *damūk* (1935: 137–138), ali Logar navodi za semiški govor *vm'rę:t* i *f'čę:ra* (1996: 203 i sl.). Izoglosa se tog razvoja dakle nalazi negdje u sredini Bele krajine. U Ozlju govore *mrđiti* i *ščęr* < **vbčęra*, barem drugi oblik može biti odraz razvoja **v-* u **x-*, usp. i Kamanje, Mahično i Hrašće *ščęr* ili *ščjęra* (Težak 1981b: 183).

Ako su oblici Tršće *gmar*, *gmart* i Stari Trg *γ'marł* pouzdani, pokazuju da je razvoj bio izvršen prije nego što je velarni frikativ postao bezvučnim u većem dijelu govora. Gubitak je zvučnosti u odrazima glagola **umbręti* posljedica činjenice da ti govori inače nisu imali fonem **f*. Veći dio govora je eliminirao taj marginalni fonem izjednačenjem s bezvučnim **x*, ali u Tršću je izjednačen s okluzivom **g*. U riječi **vbčęra* može bezvučni odraz biti rezultatom asimilacije na iduće **č*, u riječi **domovb* je redovito postao bezvučnim na kraju riječi.

¹⁴ Slični razvoji u drugim dijalektima, kao na primjer na Ižu (Lisac 2009: 103), nemaju veze s goranskim razvojem, ali su nastali iz istih fonetskih razloga.

V. Vokalizam

1. **u* > **ü* i **o* > **ö*

Došlo je do prijelaza *u* u *ü* u svim zapadnim goranskim govorima, ali takav odraz nije svuda očuvan. U istočnim su govorima između Lukovdola i Osojnika tragovi toga prijelaza rijetki. Nalazimo na primjer u Lukovdolu oblik *lúdi* s vokalom *u* u korijenu, gdje imaju zapadni goranski, ali i, na primjer, međimurski govori često **lidi*. Barac-Grum navodi lukovdolski lik *piha* (usp. Blaževci *piha*), ali taj je *-i-* vjerojatno isto *-i-* kao u čakavskom *pīhāt* i slovenskom *pihati*, koji pokazuju praslavenski oblik **pyx-* s različitim prijevornim stupnjem nego štokavski *púhati*. U svom opisu za općeslavenski lingvistički atlas Barac-Grum opisuje da je **l* palatalizirano ispred **u* u govoru Močila, na primjer *p'lu:k*, *g'lu:xi*, *'lukofčan* (1981: 300). Vermeer je uočio da ta činjenica pokazuje ranije *ü* u tom istočnogoranskom govoru (1983: 453; 1987.). Isto vrijedi za istočnogoranski *Ľukovdol*, *ľuk* i *slúžila*, oblike koje nalazimo u knjizi Vide Barac-Grum (1993: 143). Barac-Grum u to sumnja zbog toga što nema palatalizacije **l* pred ostalim prednjim samoglasnicima (*idem*: 150, bilj. 89). Najjednostavnije je objašnjenje da je palatalizacija bila fonologizirana samo pred **ü* jer je nestao fonetski uvjet palatalizacije kad se **ü* promijenilo u **u*. Pred **i* je palatalizacija uvijek ostala automatska. Druga je mogućnost da je sekvenca **li-* postala **lu-*, kao i u Skradu. U skradskom govoru susrećemo likove *l'uk* i *l'ukac* s palataliziranim **l* (*idem*: 145). Zbog toga što je u ovom govoru inače očuvan samoglasnik *ü*, moramo pretpostaviti promjenu **li-* > **lu-*.

U zapadnogoranskome nalazimo *ü* u Delnicama, Gerovu i Skradu. U drugim je dijalektima staro **u* najčešće odraženo kao *u*, ali su tragovi staroga prednjeg izgovora očuvani u svim govorima. Lisac daje mnogobrojne primjere vokala *i* za prvotni **u* u Turnima, na primjer *lidi* i *sixu* (2006: 51–52, 58), u Brodu na Kupi nalazimo *vixu*, mn. *viši*, *lidi* i *šiši* (Lisac 2000: 30), a i za govor Blaževaca navodi Barac-Grum oblik *sīšit* (1993: 45).¹⁵ Ponovna uspostava **u* za *ü* u zapadnim Lokvama i Fužinama može biti posljedica čakavskog utjecaja.

¹⁵ Jedina je iznimka slovenizirani govor Ravne Gore (vidi bilj. 34 dolje) gdje je jedini primjer koji pokazuje da je taj govor možda jednom imao *ü* u obliku *š'üša*, koji je zabilježila Barac-Grum (1993: 168). Problem je u tome što isti autor u fonološkom sustavu ovog govora nema *ü* (*idem*: 51–52). Uz to izričito tvrdi da je **u* »ostalo neizmijenjeno« u Ravnoj Gori (*idem*: 100). Samoglasnik *ü* u obliku *š'üša* može teoretski biti posljedicom svojega položaja među dvama *š*. Prvotni razvoj **u* u Ravnoj Gori dakle smatram neizvjesnim.

Izvan Gorskoga kotara moramo rekonstruirati veliko područje s prvotnim razvojem **u* u **ü*.¹⁶ Vermeer govori o području u obliku bumeranga, koje obuhvaća sjeverozapadne čakavske, jugoistočne slovenske, kajkavske i prvotne slavonske govore. Veći je dio govora slovenske Bele krajine također proveo taj prijelaz *i*, kao u puno govora na koje je utjecao taj prijelaz, opet vratio *ü* u *u* (usp. Logar 1996: 80). Samo u istočnome belokrajinskom području oko Metlike i u selima uz Kupu kaže se da nisu zabilježeni tragovi vokala **ü*. Nalazimo na primjer lik *l'u:di* u Metlici i Drašičima sa *-u-* umjesto *-i-* u korijenu. Ali nije sasvim jasno iz Logarove građe je li palatalno *l'*- u tim govorima odraz praslavenskog **l'* ili odraz depalataliziranog **l* pred **ü*. U Ozlju, na hrvatskoj strani granice, isto nema **ü* ili drugih jasnih ostataka prijelaza **u* > **ü*.

Za kajkavski možemo rekonstruirati prijelaz **o* > **ö* (Ivić 1968: 61–66, Vermeer 1983: 453, 459–462). Samoglasnik je *ö* rijetko sačuvan, na primjer, u Mraclinu, u Letovaniću i u Humu na Sutli (pod različitim uvjetima, vidi Ivić, l. c., Celinčić 2010: 36). Inače je taj prijelaz potvrđen daljnjim prijelazom u nezaobljeni prednji vokal, kao u Bednji, gdje nalazimo *ye* za **ö* i *e* za **o*. U velikom je dijelelu kajkavskog došlo do sekundarnoga povratka **ö* u **o*. U Gorskom kotaru nema takvih odraza. Jedini je trag mogućega ranijega prednjeg izgovora **o* prejotacija, koju također često nalazimo u kajkavskim govorima, na primjer u Bednji i u moslavačkim i podravskim govorima, i koja je nastala kad se početno **o* još izgovaralo kao *ö*.¹⁷ U goranskome postoji prejotacija samo u Lokvama, jednome od najzapadnijih govora. Primjeri su sljedeći: kod Strohala *jòkno, jòvčar, jòtac, jòči, jùku*, kod Barac-Grum *j'ò:ča, j'ò:rih, j'ò:kno, j'uči* (1993: 175, 52, 47), i kod Finke još *jòpri* i *jòrmar*. U ostalim goranskim govorima ne nalazimo slične tragove koji bi potvrdili da su govori ikad imali prednju realizaciju prvotnog **o*, kao u nekim kajkavskim govorima (vidi Ivić 1968: 61 i slj.).¹⁸

Smatram da su moguća dva objašnjenja. Prva je mogućnost da je u Lokvama došlo do prejotacije nezavisno od kajkavske prejotacije. U ovom je slučaju prejotacija vjerojatno nastala iz istih strukturnih razloga kao i u kajkavskom. Druga je mogućnost da svi ostali goranski govori nikada nisu fonologizirali tu protezu. Zadnje objašnjenje možemo uspoređivati s kajkavskim, gdje nema svaki govor spomenutu protezu, i gdje u onim govorima koji poznaju prejotaciju ona nije zabilježena kod svakoga početnog *o-*. Za današnje je južnomoslavačke govore Kuzmić pokazala da imaju prejotaciju u korijenu riječi, ali je prefiks *o-* i

¹⁶ Usp. Vermeer 1979., 1983: 463 i dalje, osobito bilješke 30 i 36, usp. i Rigler 2001: 129–138, Greenberg 2000: 116.

¹⁷ Primjeri u Lončarić 2005: 318, Kuzmić 2005., Večenaj-Lončarić 1997: xii i Jedvaj 1956: 290.

¹⁸ Zamjena prefiksa **pro-* s **pre-* je analoška (Lisac 2006: 49, 50).

zamjenice nemaju (2005: 91). U drugim kajkavskim govorima nalazimo slična ograničenja.

2. Prijeglas (Umlaut)

U dvama je člancima iz šezdesetih godina Rigler pokazao da odraz kratkog *jata* u nekim slovenskim narječjima zavisi od vokala u idućem slogu (2001: 77–87 & 88–95). Zakon koji je otkrio glasi: kratki *jat* postaje **e* ako je samoglasnik u idućem slogu također **e*. Fonetski to možemo objasniti kao vokalnu asimilaciju. U paradigmama je takva distribucija često narušena. Tako često imamo **testo* umjesto **těsto* po analogiji prema pridjevu **testenъ* od **těstenъ*. Sličan je primjer **tělo* za **tělo* po analogiji prema kosim padežima, na primjer gen. sg. **tělesa*. Odraze tog zakona nalazimo samo u onim slovenskim dijalektima gdje je razlika između kratkog *jata* i kratkog **e* očuvana. To je većina južnih i istočnih dijalekata.¹⁹ U svim tim dijalektima zabilježen je Riglerov zakon. U onim dijalektima gdje imamo duljenje starog akuta vidimo da je prvo došlo do duljenja vokala i poslije toga do asimilacije kratkog *jata* (*idem*: 86). Tako nalazimo standardni slovenski *věverica* s dugim odrazom *jata*.²⁰ To duljenje nije stiglo u najistočnije slovenske govore u Prekmurju. Ondje nalazimo oblik '*vävärca*, s kratkim odrazom starog **e*, koji nam pokazuje da je *jat* asimiliran, usp. '*delatj* sa sačuvanim odrazom *jata* u korijenju.²¹

Istu asimilaciju imamo u goranskim govorima, i to u sličnim primjerima kao u južnoslovenskim. Lisac spominje Turni *tělu*, *těstu*, *vřěmena* (također *vryme:na*), s -*ě*- umjesto očekivanog -*y*- (2006: 36–37), kao Ribnica (Dolenjska) *telû*, *testû*, *vřemiěna*, sa srednjim samoglasnikom umjesto -*i*-, i Metlika (Bela krajina) '*tje:lu*, '*tje:stu* s *je:* umjesto -*a*-. U kajkavskom nema takvih oblika, usp. Turopolje *tělo*, *těsto*, *vřěmena*, Bednja *tjele*, *tjeste*.²² Primjeri asimilacije u goranskoj posljedica su toga što je *jat* u spomenutim riječima bio kratak poslije pomicanja silaznog naglaska. Praoblik **tělesa* postalo je **tělěsa* i nakon toga je izvršena asimilacija kratkog *jata*. U kajkavskome taj *jat* nikada nije bio kratak i zbog toga nije bio asimiliran.

¹⁹ Naime to su notranjski, dolenski, prekmurski, dio štajerskog i dio belokrajinskog narječja. Belokrajinski oblici kao Preloka (na granici s Republikom Hrvatskom) '*veverka* i Dragatuš '*vřeměna* (Ramovš 1935: 137) nisu presudni, jer južnobelokrajinski govori nemaju različite odraze za kratke naglašene **ě* i **e* (Logar 1996: 83).

²⁰ U tim koruskim i sjevernim štajerskim dijalektima gdje je došlo do duljenja akuta samo u predzadnjim slogovima nažalost ne možemo vidjeti razliku između kratkih naglašanih **e* i **ě* u riječi '*věverica*, na primjer Spodnja Ložnica (Štajerska) '*vjeṽarca* < **vev-* ili **věv-*.

²¹ Zahvaljujem Mojci Horvat na prekmurskoj građi.

²² Primjeri iz Rigler 2001: 90, Logar 1996: 81, Šojat 1982. i Jedvaj 1956: 299.

Međutim u kajkavskome imamo druge primjere s tom asimilacijom: Turo-polje *věverica*, s *-e-* umjesto *-ę-*, Bednja *vāverico* s *-a-* umjesto *-e-* i bilogorski *d'ęver* i *děver* (Lončarić 1986: 155).²³ U istim riječima nemamo asimilacije u (zapadnome) goranskom. U Turnima govore *vę:verca*, u Delnicama *vějvereca* i u Čabru *v'ejvęca*, svuda s odrazom *jata*. To je zbog toga što je *jat* bio produ-ljen prije asimilacije kratkog *jata*, točno kao i u južnoslovenskim govorima. Za-ključimo da možemo pretpostaviti Riglerovu asimilaciju ne samo za goranski nego i za kajkavski, ali je obično ne nalazimo u istim riječima. Za istočne go-ranske dijalekte nema podataka koji bi mogli pokazivati asimilaciju. Za Ozalj imamo samo lik *dīver*, u kojem nije došlo do asimilacije, no ta riječ može biti i čakavskoga podrijetla.

3. Vokalni sustav

U svojoj knjizi Barac-Grum daje sveobuhvatan pregled vokalnih sustava goranskih govora. Prvotni je sustav istočnih goranskih govora između Lukov-dola i Osojnika ovakav (Barac-Grum 1993: 39):

<i>i:</i>		<i>u:</i>		<i>i</i>		<i>u</i>	
	<i>ę:</i>		<i>o:</i>		<i>e</i>	<i>ə</i>	<i>o</i>
		<i>a:</i>				<i>a</i>	

Taj sustav proizlazi iz izjednačenja odraza dugog **ě*, **ę̄* i **ē* u *ę:* i dugog **ō* i **ō̄* u *o:*.²⁴ Vokalni je sustav dakle sličan onima u susjednim čakavskim govori-ma (usp. Barac-Grum 1993: 37), koji ipak nemaju fonem *šva*, i, kako je već uo-čila Barac-Grum (*idem*: 39), govorima istočno od goranskoga. Jedina je razlika od ozaljskoga govora, na primjer, da ozaljski ima i dugo *šva*. U zapadnim go-ranskim govorima (Delnice, Turni, Čabar, Gerovo, Prezid)²⁵ nalazimo više ra-zlika među odrazima dugih **ě*, **ę̄*, **ē*, **ō*, **ō̄* i **ī̄*. Ti su odrazi sljedeći:

²³ U bednjanskome obliku *devār* ne može se utvrditi je li došlo do asimilacije. U gen. jed. *vrěmeno* < **vrěmena* boja samoglasnika može biti uspostavljena prema nom., ak. jed. *vrěme* < **vrěme*.

²⁴ Prema Barac-Grum (1993: 118) slogotvorno **j* u Lukovdolu i Severinu odrazilo se kao *o:* ako je dugo i *o* ako je kratko. Međutim, drugdje u istoj knjizi potvrđen je lukovdolski oblik *sūza* < **sǰza*, a u dijalektnom tekstu iz Lukovdola (*idem*: 205) nalazimo oblik *pūno* (što također može biti posuđenica iz štokavskog ili kajkavskog). Uz to je Ivić zabilježio odraz *u* za govor Severina (1961: 197), kao i Barac-Grum za govor Močila, koja se nalaze između Lukovdola i Severina (1981: 299). Oba zadnja izvora nažalost ne daju primjere za takav razvoj, ali se čini vjerojatnije da je odraz slogotvornog **j* zapravo *u* u svim tim govorima.

²⁵ Vjerojatno i u Skradu (tako Ivić 1961: 193–194), iako Barac-Grum izričito tvrdi da Ivi-ćevi podatci nisu točni (1993: 58).

	Prezid	Čabar, Gerovo	Delnice	Turni	Lokve ²⁶	
*ě:	eĭ	eĭ ²⁷	eĭ	ɛ:	ei	ɛ:
*ę:	ɛ:	i: ²⁸	ĭe	e:	e:	ɛ:
*e:, produljeno *e	ɛ:	i: ²⁸	ĭe	e:	e:	ɛ:?
*o: ²⁹	o:	u:	u̲o	o:	o:	o:
*o:	o:	u:	u ³⁰	u:, o: ³¹	uo	o:
produljeno o ³²	o:	u:	u̲o	o:	?	?
*ĭ:	ou̲	ou̲	ou̲	u:	ou	u:
sekundarno naglašeno *e	ĭe?	ĭe	ɛ:	ɛ:	e(:)	?
sekundarno naglašeno *o	ua	uo	ou̲	ɔ:	o(:)	o:

²⁶ U prvom stupcu u tablici donosi se Strohalov sustav (1903a), a u drugom verzija Vide Barac-Grum (1993.). Razlika između podataka iz Lokava u Strohalu i u Barac-Grum ponekad je značajna (usp. Strohal *jūku, jòči*, ali Barac-Grum *'oko, j'učì* 'oko, oči'). Teško je zamisliti da bi Strohal mogao izmisliti te osobite opozicije u svom izvornom govoru, dakle postoji mogućnost da su njegovi diftonzi nekako monoftongizirani tijekom 20. stoljeća. Zbog toga što se Strohal ne koristi dijakriticima da obilježi zatvorenost samoglasnika, vjerojatno su njegovi *o* i *e* identični samoglasnicima *ɛ* i *o* u Barac-Grum. Zanimljivo je da Strohal ima diftong *uo* kao odraz dugog **ō* ne samo u svojoj građi iz Lokava nego i u građi iz Delnica. Ignorirao sam lokvarsku građu u Finka (1974: 40–41). On ima više samoglasnika nego Barac-Grum (usp. *vólon, vólì, čòvek*), ali nisu isti kao samoglasnici kod Strohalu.

²⁷ Tu je najvjerojatnije pogriješio Ivić (1961: 196) kad je zabilježio vrlo zatvoreno *ɛ:* kao odraz dugih **ě, *ē* i *ĕ*, i vrlo zatvoreno *o:* kao odraz prvotnog **o* i produljenog **ō* u Čabru.

²⁸ Tako je u Malnar 2002. i 2008. Nalazimo odraza *ɛ:* i *i:* bez ikakve distribucije u Barac-Grum 1993., usp. također Finka 1974: 39.

²⁹ U predakcenatskim se slogovima kratko **o* izjednačilo s **o*, npr. Delnice *ròyka* (Lisac 2006: 47), Prezid *ru'aka*, Gerovo *ru'oka* (Barac-Grum 1993: 73, 81).

³⁰ Za delnički govor Barac-Grum piše dugo *u:*, ali samo iz poredbenopovijesnih razloga. Tu duljinu smatra fonološki nerelevantnom (1993: 63).

³¹ U jednosložnicama je odraz *u:*, u nezadnjim slogovima je odraz *o:*, vidi dolje u devetom odlomku.

³² Na osnovi Lisac 2006: 48, 49, 90–91 i odraza riječi **koža* u Barac-Grum 1993: 136. Na stranici 47. ona navodi Lokve *kôža*, ali na stranici 136. je lokvarski jedini zapadni goranski govor za koji nema odraza **koža*. Ako zaista postoji taj lokvarski oblik i ako je naglasak točan, podsjećajući na kajkavske odraze s novim cirkumfleksom tipa Zlatar *kūozu* i Turropolje *kôža*, ali smatram da je taj oblik presumnjiv za ikakve zaključke.

Odras dugog *jata* je *ej* u Delnicama i u govorima zapadno od Delnica, uključujući Strohalovu građu iz Lokava. U govorima istočno od Delnica, od Turni i Broda na Kupu do govora između Lukovdola i Osojnika, nalazimo monoftonški odraz, *e*:. To se područje s monoftonškim odrazom pruža i u čakavsko-kajkavski dijalekt oko Ozlja. Ta izoglosa povezuje istočni dio goranskih govora s kajkavskim govorima, ali zapadni dio s južnoslovenskim govorima.

Razlika je između istočnogoranskih govora i kajkavštine ta da su se u većem dijelu istočnogoranskih govora izjednačili odrazi dugih **ě*, **ē* i **ĕ*. U kajkavštini je, međutim, odraz *jata* zatvoreniji od odraza **ē* i **ĕ*. Tu razliku nalazimo i u turanskome, koji je jedini goranski govor u kojem je odraz *jata* monoftongom, koji se nije izjednačio s odrazom **ē* i **ĕ*.³³ Ta činjenica nije neočekivana zato što se turanski govor nalazi između govora s monoftonzima na istoku i govora s posebnim odrazom *jata* na zapadu.³⁴

³³ Isto, međutim, vrijedi za skradski govor, ako vjerujemo Ivićevim podatcima (1961.), a tada vjerojatno i za govore sela između Turni i Skrada.

³⁴ Osim u istočnogoranskim govorima izjednačili su se odrazi dugih **ě*, **ē* i **ĕ* i u goranskim govorima Stare Sušice i Ravne Gore (Lisac 1999: 158–159, 161). Ignorirat ću govor većinskoga dijela Ravne Gore koji je prvotno slovenski. Ondje je uobičajen odraz **ě*, **ē* i **ĕ* također zatvoreni monofong *e* (Lisac 1999: 143–144; Barac-Grum 1993: 52 zabilježila je opcionalno diftongizirano izgovaranje: *ei*). U Ravnoj Gori došlo je do bitnog doseljavanja slovenskih govornika u osamnaestom stoljeću. To je uobličilo ravnogorski govor, kako je već uočio Majnarić u svojem sjajnom članku pod naslovom *Jedno rovtarsko narječje u Gorskom kotaru*. Majnarić, koji je bio izvorni govornik ravnogorskog govora, uspoređuje ravnogorski sa slovenskim rovtarskim narječjima i zaključuje da »su djedovi većega dijela današnjih Ravnogoraca došli iz Gornje Kranjske, uglavnom iz krajeva oko Cerkno, Idrije, Črnoga Vrha nad Idrijom i Poljanac« (1938–1939: 149).

Jedan primjer fonetskog utjecaja okolnih domaćih govora na ravnogorski slovenski jest kraćenje dugog **u* i **i* (primjere daje Majnarić 1938–1939: 136–138, usp. i Lisac 1999: 161, 2006: 52–53). Drugi primjer pojave koju nalazimo i u okolnim hrvatskim govorima jest razvoj **i* u **ě* ispred **r* (usp. Barac-Grum 1993: 94, 95). Primjere nalazimo u Majnarića (1938–1939: 139) koji smatra da je taj razvoj slovenskoga podrijetla, što je manje vjerojatno jer taj razvoj nije svojstvo rovtarskih govora.

Utjecaj susjednih govora može također objasniti akcenatske varijante koje nalazimo u literaturi o ravnogorskom govoru. U literaturi nalazimo samo dva primjera u kojima je praslavenški cirkumfleks pomaknut na sljedeći otvoreni slog: *meso*: i *lepo*: (Majnarić 1938–1939., Brabec 1969., Finka 1974., Lisac 1999.). U ostalim riječima takve strukture došlo je do retrakcije pomaknutog naglaska, koju nalazimo i u drugim goranskim govorima: **kđlo* > **kolū* > **kōlu* > *ko:lu*. Slični su primjeri *se:nu*, *blā:gu*, *po:le* (više primjera u Majnarića 1938–1939: 138, danas se više ne govori *po:le* (Lisac 1999: 160)). Čini mi se da su oblici *mesō* i *lepō* čisto slovenski, a da su ostali oblici nastali pod utjecajem okolnih narječja ili goranskog supstrata. Lisac bilježi da se za *deve:t* i *dese:t* sve češće govori *dēvet* i *dēsēt*, što pokazuje utjecaj standardnog jezika.

Ravnogorski vokalni sustav vjerojatno je potpuno slovenski. Drugo je jasno slovensko svojstvo razvoj **v* u bilabijalno *u*, dok okolni goranski govori imaju *v* (usp. Barac-Grum 1993: 163). Glas *u* nalazimo u manjoj mjeri i u Čabru kao odraz **v* ispred **a*, npr. *uʔaš*. Na području oko Čabra također je došlo do povećega doseljavanja rovtarskih Slovenaca, ali ondje su stariji slojevi

Relativno arhaična pojava u svim goranskim govorima jest činjenica da je odraz **o* uvijek različit od odraza **l*, **u* i dugog **o*. Istu distinkciju nalazimo na slovenskoj strani granice u Babnom Polju, Kostelu i u jugoistočnim belokrajinskim dijalektima uz Kupu kao Adlešiči i Zilje,³⁵ i dalje na sjever u, npr., Ribnici u Dolenjskoj. U Gorskom se kotaru i Babnom Polju odraz **o* izjednačio s produljenim **o* u nezadnjim slogovima. Belokrajinski dijalekti Kostela, Adlešiča i Zilja nemaju to duljenje.³⁶

4. Razvoj vokalnog sustava

Najraniji razvoj goranskog vokalizma sličniji je južnoslovenskomu razvoju nego kajkavskom. Najvažnija je razlika u odnosu na kajkavski da se u goranskom **ě* nije izjednačilo sa **ɛ* i **ɛ* te da u goranskom nije došlo do zatvaranja **o* i kasnijeg izjednačenja **l* i **o* (usp. Vermeer 1983.). Sljedeći je razvoj, koji opisuje Vermeer u svojem monumentalnom članku iz 1982. godine, uobličio južnoslovenski i goranski vokalni sustav. Odraz *jata* bio je diftongiziran, kao i u ostalim zapadnim južnoslovenskim govorima. Rezultat je toga sljedeći sustav (Vermeer 1982: 101; odgovarajući sustav u kajkavskom nije imao dugo *šva*, jer se on već izjednačio s praslavenskim *jatom*, usp. Vermeer 1983: 452):

<i>i/ī</i>	<i>u/ū</i>				
<i>ɛ/ie</i>	<i>ə/ā</i>				
<i>e/ē</i>	<i>o/ō</i>	+	<i>ɛ/ē</i>	<i>o/ō</i>	
<i>a/ā</i>					

U goranskome se, kao u slovenskome, dugi poluglas izjednačio s **ā*, dok je kratko *ə* sačuvano u većem dijelu goranskih govora kao poseban fonem. Dif-

govora sigurno domaći, naime isti kao u delničkomu govoru. Lingvistički su tragovi spomenutoga doseljavanja u govorima oko Čabra sljedeći (Malnar 2002: 7): idrijska prezimena, *cakavizam* ili *slekanje* u govoru Prezida (**č* > *c*, **š* > *s*, **ž* > *z*), vjerojatno i *akanje* (nenaglašeno **o* > *a*) u Babnom Polju, Prezidu i Čabru i, u malo manjoj mjeri, u Gerovu. U Delnicama i Turnima nalazimo nekoliko primjera *akanja*, uglavnom u prvom slogu iza *p*- ili *m*- (*matika*, *māja*, *pandē:lək*, Lisac 2006: 49), i u riječima **damuh* 'kući' i **naco* 'noćas', također u drugim goranskim govorima, usp. Skrad *d'amuh* (Barac-Grum 1993: 205) i Lokve *naco* (Strohal 1903: 164). Nema *akanja* u selu Lazec na slovenskoj strani granice blizu Čabra, na primjer *go'lo:p* (Horvat 1994: 308).

Doseljenici su u čabarsko područje također donijeli velik broj njemačkih posuđenica (koje su bile mnogobrojne u rovtarskim govorima zbog doseljavanja Nijemaca u 13. stoljeću), kao na primjer toponim *Pungert*, usp. isti toponim blizu Škofje Loke u Sloveniji, koji odražava dijalektni oblik njemačkog *Baumgarte* 'voćnjak'.

³⁵ Usp. Vermeer 1983: 443, bilj. 8.

³⁶ Više o duljenju kratkih uzlaznih samoglasnika u goranskome vidi na str. 105.

tong *ie* bio je monoftongiziran u kajkavskome, goranskome, srednjeslovenskome, južnoslovenskome i istočnoslovenskome, uključujući veći dio Bele krajine (vidi Vermeer 1982: 106, koji razmatra moguće alofone fonema /e/ i /o/). Izolirani govori Kostela i Starog Trga u Poljanskoj dolini (Bela krajina) gdje nalazimo diftong *ie*, prividni su izuzetci u kojima nije došlo do monoftongizacije, ali činjenicu da prvotno dugo **ō* ima zatvoren odraz *o* u ovim govorima lakše možemo objasniti ako su nekad imali i monoftong **e*.³⁷ Kostelski je odraz *ie* dakle sekundarno diftongiziran monoftong, koji je sačuvan u susjednim selima Vas i Banja Loka (vidi Gorše 2010: 196).

Odras *jata* nije imao stražnji parnjak. Taj je nedostatak ravnoteže u sustavu uzrokovao zatvaranje dugog **ō* u **ō̄*. To se zatvaranje dogodilo u cijelome slovenskom jeziku (Rigler 2001: 19 i slj., Vermeer 1982: 99 i slj.). U kajkavskom je došlo do zatvaranja kratkog i dugog **o* iz istih razloga (Ivić 1968: 58, Vermeer 1983: 454). Zapadni gorskokotarski govori Prezida, Čabra, Gerova, Delnica i Lokava također su imali ovaj razvoj. Kratko **o* nije bilo zatvoreno. U ovom trenutku vokalni sustav izgleda ovako:

Dugi vokalizam		Kratki vokalizam	
<i>ī</i>	<i>ū</i>	<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ē</i>	<i>ō̄</i>	<i>e</i>	<i>ə</i>
<i>ē̄</i>		<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ā</i>		<i>a</i>	
+ <i>ē̄/e</i> <i>ō̄/o</i>			

Zbog toga što dugo *ē̄* nije imalo stražnji parnjak, dugo je *ā* bilo zatvoreno do *ā̄*. Takav se izgovor dugog *a* čuva u delničkom i lokvarkom govoru. Sličan su razvoj prošli kajkavski i južnoslovenski govori, usp. Vermeer 1982: 109. Dugi vokalizam sada izgleda ovako u govorima zapadno od Turni:

<i>ī</i>	<i>ū</i>				
<i>ē̄</i>	<i>ā̄</i>	<i>ō̄</i>	+	<i>ē̄</i>	<i>ō̄</i>
<i>ē̄</i>	<i>ā̄</i>				

³⁷ Zanimljivo je da Predgrad, sljedeće selo u Poljanskoj dolini, ima diftong *ei* (Logar 1996: 82). Ostali govori u Beloj krajini imaju monoftonge, osim jugoistočnoga kuta, gdje nekoliko sela također ima *ei*. Dalje o belokrajinskom vokalizmu vidi na str. 125.

U kratkom vokalizmu *a* nije bilo zatvoreno (ili znatno manje), zbog toga što je taj sustav još sadržavao kratko **o*.³⁸ U izoliranom govoru Bosljive Loke uz Kupu na slovenskoj strani granice nalazimo *o* za kratki poluglas (Gorše 2010: 47). To je *o* različito od prvobitnog kratkog *o* koje je odraženo kao *o(:)* (*idem*: 44) i od prvobitnog kratkog **a*. Taj razvoj možemo smatrati kao uspostavljanje ravnoteže u gore navedenom sustavu kratkog vokalizma.

Sada ćemo obraditi izuzetan razvoj govora Turni. U taj govor spadaju i govori nekoliko okolnih malih sela, vidi Lisac 1999: 133. Razvoj govora obližnjega Broda na Kupi vjerojatno je potpuno isti, ali zbog toga što imamo više građe iz Turni tu ćemo analizirati turanski govor. Za odgovarajuću građu iz Broda na Kupi vidi Lisac 2000. Turanski govor ima više odraza dugog **ō* (Lisac 2006: 48). U nezadnjim (ili otvorenim) slogovima je redoviti odraz *o:*, npr. *z o:kon, sero:ta, po:le, mo:rje* (oboje iz oblika s prijedlogom, npr. **s pōle*)³⁹, možda i u oblicima *s ko:gon* i *go:ry*. Oblici *kokō:šy* i *snō:čy* ‘sinoć’ pokazuju kasnije zatvaranje **o:* u *o:*, možda zbog palatalnog izgovora sljedećeg suglasnika, koji je utjecao na izgovor samoglasnika, usp. *kō:ńsky* < **ko:ńsky*. Druga je mogućnost da je zatvoreno -*y* u idućem slogu prouzročilo zatvaranje samoglasnika u prethodnom slogu. Isto ovisi odraz samoglasnika od samoglasnika u sljedećem slogu u kojemu sljedećih oblika s povučenim dugim naglaskom (*pace* Lisac 1988: 158, 2006: 49): *pōmoč, kōkoš, kōrak*, gen. *ōka*, ali *mūstix, stujin, kulu*, nom. *uku* sa zatvorenim samoglasnikom u drugom slogu. Ovo se zatvaranje dogodilo kad je **o* bilo nenaglašeno. Činjenica što je u riječima kao *o:rix, prō:sit* i *ko:žih* prvotno nenaglašeno **o* sačuvalo svoj otvoreni izgovor pokazuje da je u tim riječima naglasak već bio pomaknut na *o:* u vrijeme spomenute predakcensatske redukcije.⁴⁰ Isti utjecaj vokala u sljedećem slogu na redukciju u predakcensatskom slogu nalazimo kod odraza *jata*. Kad je samoglasnik u idućem slogu *u* ili *i*, odraz je *i*, inače nalazimo *y:* gen. jed. *brýga*, ali nom. mn. *brigi*, lok. mn. *brigix*. U Delnicama i u Brodu na Kupi nalazimo istu vokalnu asimilaciju, na primjer Delnice nom., ak. jed. *sínu*, ali gen. jed. *sýna*, Brod gen. jed., mn., nom., ak. mn. *kùsti*, ali ins. jed. *kòstjo*.

U jednosložnicama imamo odraze *o:* i *u:* u turanskome. Tu nam distribucija oblika pokazuje da je **u:* arhaičniji odraz. Nalazimo *o:* u nominativu *o-* i *i-*

³⁸ U sadašnjem kratkom vokalnem sustavu govora Čabra i Gerova možemo analizirati kratko *a* kao stražnji parnjak kratkog *e*, ali fonetski je [a] (Barac-Grum 1993: 74).

³⁹ U tim oblicima vokalizam nije preuzet iz množine (*pace* Lisac 2006: 91) jer bismo onda očekivali **mo:rje* i **po:le*, ali i zbog toga što nije vjerojatno da su se govornici često koristili množinskim oblicima riječi *mo:rje*.

⁴⁰ Jedini protuprimjer je paradigma *mùčín* ‘šutim’, ali *mōčav* ‘šutio’ < **mļčīm, *mļčâl*. Čini se da je odraz *o* zbog otvoraanja *u* < **ļ*, ali oblici kao *ja:boka* i *moča:ńe* pokazuju nam da je nenaglašeno **ļ* dalo **o* ili **o*, koje je zatvoreno do -*u-* u obliku *mùčín*.

osnova, kao *nɔ:s*, *nɔ:č*, *mɔ:st* i *kɔ:st*, i u zamjenicama *mɔ:i*, *tvɔ:i* i *dɔ:*. Odraz *u:* nalazimo u genitivu množine *nu:k* ‘nogu’ i *ku:n* ‘konja’, i u riječima *pu:* ‘pol’, *stu:* ‘sto’ i *du:m* ‘dom’ (ženskog roda). Oblici *ku:n* i *nu:k* nikako ne mogu biti sekundarni (usp. ak. mn. *ko:ńe*, lok. mn. *no:gax* i (očekivani) nom. mn. **nɔʒe*, i lok. mn. **ko:ńix*), što znači da je pravilan razvoj u jednosložnicama **ō > *ū*. U oblicima s *ɔ:* vokalizam je bio preuzet iz kosih padeža u vrijeme kada su svi kosi padeži imali nenaglašen korijen, npr. nom. jed. **nu:č*, gen. jed. **nočī*, lok. jed. *nočī* itd., nom. jed. m. **mu:j*, gen. jed. m. **mojegà*, nom. jed. ž. **mojà*. Delnički govor sačuvao je prvotni vokalizam: *nùč*, *mùj*. Analogiju dobro vidimo i u turanskom *sɔ:v* ‘sol’⁴¹ < **sôu* prema gen. jed. **solī*, umjesto starijeg *su:(u)* < **sôlb*, usp. *pu:* < **pôlb*. U obliku *dɔ:* ‘tko’ samoglasnik je vjerojatno bio produžen tek nakon promjene **ō > *ū*.⁴² Postoji mogućnost da je *ɔ:* redoviti odraz **ō* u otvorenim slogovima. U tome je slučaju *dɔ:* iz **kdō* i broj *stu:* posuđenica iz okolnih govora, na primjer iz Delnica gdje se nalazi škola.

Zaključak je ovakav: u zadnjim ili zatvorenim slogovima **ō* je bilo zatvoreno, prvo do **ō* i onda do **ū*. U nezadnjim ili otvorenim slogovima **ō* nije bilo zatvoreno i izjednačilo se s **ō* iz **ō* (vidi dolje). U ovom se položaju dakle razvilo točno kao stražnji parnjak dugog **ē*, koje je dalo **ē* u Turnima: *je:sen*, dat. jed., ak. mn. *je:seny* (iz oblika s prijedlogom, na primjer **s̄ jēseni*, Lisac 2006: 45), *ize:ra*.

Za istočnije govore ne možemo biti sigurni jesu li uopće imali rano zatvaranje **ō* u **ō*. To je zbog toga što ti govori imaju samo dva duga samoglasnika srednje zatvorenosti, naime *ɛ:* (iz dugih **ě*, **ē* i **ē*) i *ɔ:* (iz dugih **ō* i **ō*). Govor Kostela na slovenskoj strani granice možemo izvesti iz istog sustava kao goranske govore istočno od Turni, ali taj govor ima zatvorenije odraze za **ě* i **ō* nego za **ē*, **ē* i **ō* (Ramovš 1935: 142–143, Horvat 1994: 308–309). Nekoliko primjera iz Vasi pri Kostelu (Gorše 2010.): *'mè:sac*, *pan'dè:lak* ali *'jè:sen*, *pè:st* i *'nò:s* ali *'zɔ:p*. Oblici kao *od 'dò:mę* i *'dò:lę* vjerojatno nam pokazuju da je **ō* i u nezadnjim slogovima zatvoreno (riječ *ko'zɔ:lc* je u tom slučaju posuđenica), za razliku od Turni. Za Skrad u Gorskom kotaru navodi Ivić sustav koji je sličan kostelskomu govoru (1961: 193–194, ali usp. Barac-Grum 1993: 58). Čini mi se vjerojatnim da je barem dio goranskih govora istočno od Turni imao

⁴¹ Rijetka pogreška pri bilježenju u Liščevoj knjizi jest oblik *so:v* (2006: 64) umjesto vjerojatno točnog *sɔ:v* (*idem*: 48 = 1988: 157).

⁴² Na kasnije produljenje pokazuju i dublete **kdō* i **kdó* u slovenskim dijalektima (prva je vjerojatno dovršila produljenje tek nakon gubitka tonskih opozicija u kratkim samoglasnicima), i činjenica da je taj samoglasnik u hrvatskome obično kratak. Čini mi se da nema potrebe rekonstruirati dva praslavenska oblika **kǔto* i **kǔtō* (*pace* Snoj 2003: 267).

zatvoren odraz starog **ō*, ali taj odraz nigdje nije bio zatvoren do **ū*, kao na primjer u Delnicama.

Nakon navedenih promjena dobivamo sljedeći sustav:

Gerovo, Delnice itd.	Turni, Skrad, Lukovdol itd.
<i>i/ī</i>	<i>i/ī</i>
<i>e/ē</i>	<i>e/ē</i>
<i>ə</i>	<i>ə</i>
<i>/ō</i>	<i>/ō</i>
<i>e/ē</i>	<i>e/ē</i>
<i>o/</i>	<i>o/ō</i>
<i>a/ā</i>	<i>a/ā</i>
+ <i>e/ē</i> <i>o/ō</i>	

Nazalni su samoglasnici gubili nazalnost i izjednačili se s *e/ē* i *o/ō*. Taj su razvoj izvršili govori Gorskoga kotara i Bele krajine i južnoslovenski i srednjo-slovenski dolenski, notranjski i gorenjski govori. Taj je razvoj kasniji od zatvaranja dugog **ō*, jer novo **ō* iz nazalnog samoglasnika nije bilo zatvoreno. Nakon toga vokalni sustav svih govora izgledao je ovako:⁴³

<i>i/ī</i>	<i>u/ū</i>
<i>e/ē</i>	<i>/ō</i>
<i>ə</i>	
<i>e/ē</i>	<i>o/ō</i>
<i>a/ā</i>	

Zbog duljenja **e* i **o* u nezadnjim slogovima nastalo je još više primjera dugih **ē* i **ō* (Rigler 2001: 21). Taj je razvoj utjecao barem na zapadnije goranske govore, uključujući govore Skrada i Broda na Kupi na istočnom rubu i slovenske govore uz granicu, kao govore Babnoga Polja, Bosljive Loke i Kostela. Govori između Lukovdola i Osojnika i dijalekti južne Bele krajine možda ga nisu pretrpjeli (vidi str. 105.). Taj razvoj dakle vjerojatno tvori novu izoglosu u Gorskom kotaru, ali je ne možemo točno datirati. On može biti mladi od sljedećeg razvoja.

Prvotno je **u* postalo prednjim **ū* u zapadnim govorima Gorskoga kotara i u Beloj krajini, a vjerojatno i u istočnome goranskom. Taj razvoj nalazimo na mnogo većem području, naime od Buzeta u Istri pa sve do istočne Slavonije, uključujući kajkavski i južne i istočne slovenske govore (Vermeer 1979.). Kao i prethod-

⁴³ Moguće je da istočni govori nisu imali dugo **ō*, u zapadnim se govorima **ā* izgovaralo kao [ā̃].

ni razvoj, taj je nezaobljen odraz **u* teško datirati (usp. Vermeer 1983: 453). U svakom slučaju to **ō* je nakon toga zatvoreno dalje u prazno mjesto, koje je nastalo na mjestu starog **u* nakon prijelaza u **ū*. Zbog toga je postalo stražnjim parnjakom dugih *ē* i *ī*. Vokalni sustav sada izgleda ovako u svim govorima:

i/ī *ū/ū̄*
e/ē *ə* */ō*
e/ē *o/ō*
a/ā

Fonem **ē* je diftongizirano u **ei* u zapadnim goranskim govorima do Delnica. Fonologizacija toga razvoja kasnija je od duljenja kratkouzlaznih naglasaka u nezadnjim slogovima, usp. **lěto* > **lěto* > Delnice *lěito*. Govor Turni (i govori Lokava, prema građi Vide Barac-Grum) nema taj diftong. Nema razloga smatrati da je diftongizacija ikad postojala u ovome govoru.⁴⁴ Taj je razvoj zahvatio goranske govore sa sjeverozapada. Prošli su ga, osim zapadnogoranskog, i doljenjski, štajerski i prekmurski govori slovenskog jezika, ali i međimurski kajkavski. Štajerski, prekmurski i međimurski poznaju i diftongizaciju **ō* u **ou*. Dolenjski i zapadni goranski govori nisu prošli diftongizaciju **ō*, ti govori imaju odraz **ū̄*.⁴⁵

Tri su zapadna goranska govora u kojima odraz **ō* nije (uvijek) **ū̄*, naime u lokvarskome, turanskome i prezidskome. Vidjesmo da Turni imaju miješani odraz: *u*: u zadnjim ili zatvorenim slogovima i *o*: u nezadnjim ili otvorenim slogovima. Najjednostavnije objašnjenje toga jest da se Turni nalaze na granici dijalekata s zatvaranjem i dijalekata bez zatvaranja dugog **ō*. U Prezidu je odraz **ō* vrlo zatvoreno *ō* (Barac-Grum 1993: 81).⁴⁶ Možemo pretpostaviti da je došlo do prijelaza u **ū̄*, ali da se to **ū̄* opet razvilo u **ō* pod pritiskom samoglasnika **ū̄*, kada se to vraćalo u **ū̄* (za sličan razvoj u kajkavskome vidi Vermeer 1983: 459).⁴⁷ I zaista nalazimo odraz **ū̄* za **ō* u ovim selima u kojima se **ū̄*

⁴⁴ Međutim ne možemo sasvim isključiti da je diftongizacija obuhvaćala više govora. U ovom slučaju ti govori nisu fonologizirali diftong **ei*. Činjenica da je taj diftong fonologiziran u zapadnim govorima onda bi mogla biti u vezi s razvojem slogotvornog **ī* u diftong **ou*. Zapadni su govori dakle već imali (ili malo kasnije dobili) sličan diftong u sustavu.

⁴⁵ Dugo **ū̄* kasnije je pokraćeno prema Iviću i Liscu, ali usp. Barac-Grum 1993: 72–73.

⁴⁶ Za Brod na Kupi piše Barac-Grum također da ima izrazito zatvoreno *o* (1993: 97), ali je taj *o* iz staroga kratkog **o*.

⁴⁷ Oblik *ś'ō:nce* možda isto pokazuje razvoj **u* u *o*, ali usp. Lisac 2006: 50. Otvaranje **ū̄* može se događati i bez pritiska **ū̄* koje se vraća u **ū̄*, usp. slovenske govore istočne Dolenjske, u kojim nalazimo razvoj **ū̄* u **ō̄*, **ō̄u* ili slično, ali ondje je razvoj obuhvatio i **ū̄* iz **ī̄* (Ramovš 1935: 124–129).

nije povuklo u $*\bar{u}$, tj. Čabar, Gerovo i Delnice (Lisac 2006: 58). Druga je mogućnost, međutim, da su govori s \bar{u} očuvali prednji izgovor toga fonema upravo zbog toga što je nastalo novo $*u$ koje je blokiralo vraćanje $*\bar{u}$ u $*\bar{u}$. U Prezidu se u ovom scenariju $*\bar{u}$ vratilo u $*\bar{u}$ zbog toga što nije bilo novog $*\bar{u}$ iz $*\bar{o}$. Postoji dakle mogućnost da je prezidski govor sačuvao $*\bar{o}$ koje je u susjednim goranskim, ali i slovenskim govorima zatvoreno u $*\bar{u}$. Za lokvarski govor kako ga opisuje Strohal vrijede slična razmišljanja. Lokvarski govor u opisu Vide Barac-Grum možemo uspoređivati s istočnim goranskim govorima.

Činjenica da govor Delnica, koje se nalaze između Turni i Lokava, ima drukčiji sustav od Turni i Lokava nije neočekivana jer je, kako spomenusmo, »pretežan dio delničkoga stanovništva [...] doseljen iz Gerova i (šire) okolice« (Lisac 2006: 136). Same Delnice uništili su Turci. Ta činjenica može objasniti zašto nalazimo neke izoglose između Delnica i bliskih Turni.

Uz zatvaranje $*\bar{o}$ i diftongizaciju $*\bar{e}$ ima još jedna izoglosa koja se nalazi između Delnica i Turni. Ta je izoglosa odraz dugoga slogotvornog $*\bar{l}$. U govorima Prezida, Čabra, Gerova i Delnica staro je $*\bar{l}$ postalo $*ou$, kao u većem dijelu slovenskih narječja (usp. Rigler 2001: 54–55). S time je sustav dobio novi stražnji parnjak diftonga $*\bar{e}i$. Taj je položaj isti kao u doljenjskome.

Od turanskoga govora na istok (i možda u Lokvama) imamo odraz $*\bar{u}$ za dugo $*\bar{l}$, kao u većem dijelu kajkavskog, čakavskog i štokavskog i u prekmurskome slovenskom (što je vjerojatno zajednički razvoj tih narječja prema Vermeeru 1979: 175). Ovo je novo $*\bar{u}$ ispunilo prazninu koja je nastala nakon razvoja prvotnog $*\bar{u} > *\bar{u}$ (Vermeer 1983: 455). U većem dijelu tih govora se $*\bar{u}$ poslije opet povuklo u $*\bar{u}$, osim u Skradu, gdje je sačuvano $*\bar{u}$ (tu se slažu Ivić 1961: 194 i Barac-Grum 1993: 58).

Svi su goranski govori dakle uspostavili veću ravnotežu u vokalnom sustavu. Najzapadniji su govori opet prošli isti razvoj kao susjedni slovenski govori, ostali su govori sudjelovali u razvoju susjednih hrvatskih govora. U svim je goranskim govorima naglašeno kratko $*\bar{l}$ dalo $*u$. U zapadnim je govorima došlo na mjesto starog $*u$, koje je dalo $*\bar{u}$, a u istočnim se poslije izjednačilo sa starijim $*u$. Nakon toga vokalni sustav izgleda ovako:

Gerovo, Delnice itd.				Turni, Skrad, Lukovdol itd.			
i/\bar{i}	\bar{u}/\bar{u}	u/\bar{u}	$< *\bar{l}/*\bar{o}$	i/\bar{i}	\bar{u}/\bar{u}	u/\bar{u}	$< *\bar{l}/*\bar{l} (\text{Turni } *\bar{o})$
$e/\bar{e}i$	\bar{a}	ou	$< *\bar{l}$	e/\bar{e}	\bar{a}	o/\bar{o}	$< *\bar{o}$
e/\bar{e}	o/\bar{o}		$< *o/*\bar{e}, *o$	e/\bar{e}	o/\bar{o}		$< *o/*\bar{e}, *o$
	a/\bar{a}				a/\bar{a}		

Govor Kostela u Beloj krajini ima slične opozicije kao istočni goranski govori, tj. * \bar{e} je parnjak * \bar{o} , dugo * \bar{l} je dalo * \bar{u} (Ramovš 1935: 142–143). Razvoj je u tim govorima sličan razvoju u kajkavskom i prekmurskom, gdje je * \bar{l} također popunilo prazninu koju je ostavilo * u . Razvoj govora Delnica, Gerova i Čabra potpuno je paralelan slovenskim govorima u Dolenjskoj. Pojedini obraduje Vermeer 1982. Činjenica da ti govori imaju oba diftonga * ei i * ou ne će biti slučajna. Uočljivo je da nema goranskoga govora koji ima samo jedan od tih diftonga. Vrlo je vjerojatno da su ostali govori također imali razvoj * \bar{l} > * ou , ali je taj diftong u tim govorima monoftongiziran zato što je bio jedini diftong u sustavu. Na razvoj * \bar{l} > * $\bar{o}l$ > * ou > * \bar{u} mogu upućivati i različiti odrazi riječi *sunce* u goranskome (vidi Lisac 2006: 50 s uputama na relevantnu literaturu). Zapadni goranski govori (kao i dolenski) nisu pretrpjeli monoftongizaciju novog diftonga * ou , zbog toga što je bio željenim stražnjim parnjakom diftonga * ei . Vermeer upućuje na istočnobosanske i druge štokavske govore u kojima je * \bar{l} također postalo parnjakom *jata* (1983: 456, 1989.).

Diftonški odraz *jata* sačuvan je u onim goranskim govorima gdje je postao parnjak odraza * \bar{l} . Međutim, imamo monoftonge u onim govorima gdje je postao parnjak odraza * \bar{o} . Monoftonški je odraz * \bar{e} sličan odrazu u većem dijelu kajkavskoga narječja i najvjerojatnije moramo smatrati monoftong * \bar{e} u Turnima, Lukovdolu itd. arhaizmom, koji nikada nije bio diftongiziran. U tom scenariju slogotvorno se * \bar{l} razvilo u * \bar{u} (možda preko * ou) bez ikakve veze s odrazom starog * \bar{e} . Staro * \bar{o} nije se zatvorilo u * \bar{u} zbog toga što je imalo parnjak * \bar{e} , za razliku od zapadnih govora koji nisu više imali parnjak * \bar{e} nakon diftongizacije toga diftonga.

Da je prijelaz * \bar{l} u ou u zapadnim goranskim govorima vjerojatno bio kasniji nego diftongizacija * \bar{e} u * ei , pokazuju nam i rani slovenski izvori. Slovenski su pisci 16. stoljeća kao Trubar i Dalmatin već imali difong *ei* (Rigler 1968., osobito 32.–82. i 120.–130.). Ti pisci imaju još *-ol-* za slogotvorno * \bar{l} . Isto tako nalazimo tragove *ei* u takozvanome Stiškom rukopisu iz 15. stoljeća. Zanimljivo je da Stiški rukopis također već ima <u> za staro dugo * \bar{o} .

Sažimajući, možemo smatrati različite sustave zapadnoga i istočnoga Gorskoga kotara rezultatom jedne od dviju sljedećih promjena. Prve su izoglose tvorili diftongizacija * \bar{e} , inovacija zapadnih govora, i nakon toga razvoj * \bar{l} u * ou u zapadnim govorima, ali u * \bar{u} u istočnim govorima. Smatram manje vjerojatnim da je diftongizacija bila kasnija od razvoja * \bar{l} . Takav razvoj možemo razumjeti kao dolazak promjena sa sjevera ili s juga i istoka, koje nisu zahvatile čitav Gorski kotar.

5. Vokalizam govora na slovenskoj strani granice

Govor Babnoga Polja, koji je na dijalektnoj karti slovenskih govora (Logar & Rigler 1986.) označen kao dio kostelskoga govora (o tome vidi Gorše 2010: 21–22), ima sustav koji možemo izvesti izravno iz sustava iz kojega izvodimo i zapadne goranske govore (vidi u prethodnom odlomku). Govor Kostela, koji već spomenusmo, ima sličan sustav govoru Turni. Ne sumnjam da nam ta činjenica potvrđuje da nije riječ o razlikama koje su nastale zbog nedavnih migracija, ali da moramo izoglose između Delnica, Turni i istočnogoranskih govora promatrati u perspektivi okolnih narječja. Ana Gorše je u svom opsežnom diplomskom radu pokazala da se gore obrađene izoglose u vokalizmu nastavljaju na slovenskoj strani Kupe, sjeverno od Delnica i Turni. Govori sela Vas i Banja Loka, oba blizu Kostela, imaju *ɛ:* za dugi *jat*, *o:*, odnosno *ɔ:* za dugo **ō*, i *u:* za dugo **ŭ* i slični su dakle govorima Kostela i Turni. Govori više na zapadu, počinjući od govora Bosljive Loke, koji ima znatnu ulogu u Goršinu radu, imaju *ɛ:i* za dugi *jat*, *u:* za dugo **ō*, i *ɔ:u* za dugo **ŭ* i sličniji su dakle govorima Delnica, Gerova i Skrada.

U uvodu smo već spomenuli kako Ramovš smatra da su govori Bele krajine istoga podrijetla kao i goranski govori. Zbog toga što sada znamo kako se razvio vokalizam u Gorskom kotaru, možemo usporediti razvoj u goranskoj s razvojem u belokrajinskome. Obradit ćemo govore koje Logar kvalificira kao »mešani slovensko-hrvaški govori«, južno od crte Jekševnik pri Dobljčah – Krasinec pri Podzemlju (1996: 79). Ti govori ne graniče izravno s goranskim, ali se nalaze sjeveroistočno od područja između Lukovdola i Osojnika. Održi praslavenskih srednjih samoglasnika izgledaju ovako u južnim belokrajinskim narječjima i u Kostelu i Babnom Polju, od zapada prema istoku:

	Babno Polje	Kostel	Stari Trg	Vinica, Golek	Dragatus ⁴⁹	Zilje	Preloka	Adlešiči
* <i>ē</i>	ɛ:i	'iɛ	iɛ:	ɛ:	ɛ:	ɛ:i	ɛ:	ɛ:i
* <i>ĕ</i>	i:ə	'iɛ	iɛ:	ɛ:	ɛ:	ɛ:i	ɛ:	ɛ:i
* <i>ĕ</i> ⁴⁸	i:ə	'iɛ	?	?	?	?	?	?
* <i>ṛ</i>	u:ə	u'ɔ	?	ɔ:	u:	ɔ:u, u:	ɔ:	u:
* <i>ō</i>	u:	'uɔ	u:	u:	u:	ɔ:	ɔ:	ɔ:u

⁴⁸ Održe ne možemo deducirati iz Logar 1996: 79 i slj., ali Ramovš 1935: 137 i slj. i Logar 1996: 281 i slj. daju iste reflekse za duga **ē* i **e* u nekim drugim govorima u južnoj Beloj krajini.

⁴⁹ Na osnovi Logar 1996: 79–85. Logar 1996: 281–284 opisuje ponešto drugačiji govor (informativator je iz obližnjeg sela), npr. bez distinkcije između **ē* i **ɛ* i s drugim odrazom sekundarno naglašenih **e* i **o*.

novookutirano	u:ə	o	o	o	o	o	o	o
*o								
*ī	o:u	u:	u:	u:	u:	u:	u:	u:
sekundarno naglašeno *e	ie	e	ä:	e	e:, e	e	e	e:
sekundarno naglašeno *o	ua	o	o:	o	o:, o	o	o	o:

U Beloj krajini često je dolazilo do izjednačenja i drugih inovacija, koji su zamračili pogled na povijest tih govora. Vokalni sustav tih govora ne možemo izvesti iz sustava kasnije doseljenih štokavaca ili čakavaca, što pokazuje da su i ti govori autohtoni. Čini mi se da možemo izvesti južnobelokrajinski zapadno od Zilja iz istoga sustava kao i goranski (vidi str. 122.):

<i>i/ī</i>	<i>ü/ū</i>	
<i>e/ē</i>	<i>a</i>	<i>/ō</i>
<i>e/ē</i>	<i>o/ō</i>	
<i>a/ā</i>		

Sustav Preloke sličan je istočnogoranskomu sustavu. U ostalim se govori-
 ma razvilo *ō u novo *ū, kao u sjevernijim slovenskim govori-
 ma i u zapad-
 nim goranskim govori-
 ma. Slogotvorno *ī se također razvilo u *ū. Taj je ra-
 zvoj isti kao u istočnim goranskim govori-
 ma, čakavskome i štokavskome i
 dolazi s juga. Jedina je rana izoglosa među istočnogoranskim govori-
 ma i go-
 vorima Starog Trga, Vinice i Goleka, koji se nalaze sjeverno od njih, spome-
 nuti razvoj *ō u *ū, koji je došao sa sjevera i nije zahvatio istočnogoranski.
 Postoji mogućnost da je istočnogoranski već imao *ū iz *ī koje je blokiralo
 put *ō u *ū.

Odrazi su *jata* u Beloj krajini različiti. Najjednostavnije možemo objasni-
 ti sve diftongizirane odraze iz monoftonga *ē (vidi bilj. 37). Govori Kostela
 i Staroga Trga unijeli su novi diftong *iē*. Možda je to ista inovacija kao u
 Babnom Polju, gdje nalazimo *i:ə* iz *ē i *ē, ali ne iz *jata*, koji je već bio *e:i*.⁵⁰

⁵⁰ U posrednim govori-
 ma imamo slične odraze, usp. Gorše 2010: 193. U selima oko Kostela
 autorica je zabilježila *e:* za duga *ē i *ē. Zatvaranje *ē i *ē često nalazimo u južnim slovenskim dija-
 lektima, usp. Greenberg 2000: 136–138. U vezi s odrazom *iē* za *jat* vrijedi spomenuti njemačko ime
 sela Kočevske Reke, koje se nalazi sjeveroistočno od Kostela u Kočevju: *Rieg* < *rēk-. Čini se da je
 isti razvoj sačuvan i u imenu *Friesach* za Staro Brezje, ali postoji mogućnost da su njemački doselje-
 nici donijeli to ime iz Koruške, gdje se također nalazi grad *Friesach* (slovenski *Breže*). Sudeći po tim
 toponimima, razvoj je *jat* u *iē* obuhvatio veće područje, a ne samo sela Kostel i Stari Trg.

U većem dijelu govora zapažamo izjednačenje * \bar{e} i * \bar{e} , kao u istočnogoranskim govorima Lukovdola, Severina itd. Veći dio tih belokrajinskih govora, svi su uz Kupu, ima diftongizirane odraze * \bar{e} i * \bar{e} .

Govori u jugoistočnome kutu Bele krajine u Adlešičima i u Ziljama imaju isti diftonški odraz za *jat* kao ostali južni i istočni slovenski dijalekti, naimе $e:i$. Međutim, to ne znači da moramo izvesti te govore iz istog prasustava kao dolenski. Važno je da Adlešiči geografski nisu povezani s drugim područjima s diftonškim odrazom *jata*. Uz to su se * \bar{o} i * \bar{l} razvili drukčije nego, na primjer, u dolenskomе. Nema u Adlešičima * \bar{u} za prvotno * \bar{o} , ni * $\bar{o}u$ za * \bar{l} . Malo je vjerojatno da je taj govor imao sekundarni prijelaz * \bar{u} > * \bar{o} pod pritiskom razvoja * \bar{u} > * \bar{u} . To je zbog toga što je odraz prvotnog * \bar{l} ostalo * \bar{u} . Možda su diftonzi u Adlešičima nastali pod utjecajem novih \bar{e} i \bar{o} iz prvotnih predakcenatskih * e i * o , ali je isto tako moguće da su nastala nova \bar{e} i \bar{o} zbog toga što su starija * \bar{e} i * \bar{o} već bila diftongizirana.

Zanimljiv je razvoj staroga nazalnog * \bar{q} u južnoistočnim belokrajinskim govorima Zilja i Adlešiča. Čini se da je odraz starog * \bar{q} ($\bar{q}u$, \bar{u}) u tim govorima zatvoreniji od odraza starog * \bar{o} (\bar{o} , $\bar{o}u$) (ali ne u Preloci, koja se nalazi između njih!). Zilje imaju ponekad $\bar{o}u$, ponekad \bar{u} . Adlešiči imaju uvijek \bar{u} , ako možemo vjerovati Logarovoj građi. Postoji mogućnost da je tu riječ o staroj izoglosi prijelaza * \bar{q} > * \bar{u} (usp. Vermeer 1983: 454), ali to nije sigurno. U ovom bismo slučaju očekivali da ti dijalekti poznaju prijelaz kratkog * q > * u . Problem je u tome da Logar navodi samo jedan primjer tog razvoja: Pribinci (malo sjeveroistočno od Adlešiča) 'guba. Sljedeće selo, Tribuče, ima dalmatinski ikavski govor (Logar 1996: 85). Ovaj oblik s *u* u pribinskomе govoru može dakle biti posljedicom utjecaja jezika doseljenih Hrvata. Za ostale govore, uključujući Zilje i Adlešiče, tvrdi Logar da imaju kratko * q > * o , ali za Zilje i Adlešiče nažalost ne daje nedvosmislene primjere (1996: 83–84). Odstupajući vokalizam tih govora može biti posljedicom jezičnoga dodira s doseljenim hrvatskim narječjima. Već Ramovš upućuje na »večjo srbskohrvaško primes« (1935: 141–142). Utjecaj doseljenih govora bio bi praktično objašnjenje varijacije koju nalazimo u Ziljama (* \bar{q} > $\bar{o}u$ i \bar{u}), ali na osnovi građe koju daje Logar ne možemo sasvim isključiti da je distribucija u Ziljama posljedicom unutrašnjeg razvoja toga govora. Na snažan jezični dodir upućuju i inovativna prozodijska svojstva spomenutih govora (usp. Logar 1996: 84). Blizu Adlešiča nalazimo govornike štokavskoga narječja u selu Marindolu. Zbog svega toga točan razvoj vokalizma u jugoistočnim belokrajinskim govorima smatram nejasnim.

VI. Zaključak

U prvom su se polovici drugog tisućljeća goranski govori razvijali slično južnim slovenskim dijalektima. Tipične su slovenske inovacije pomicanje staroga cirkumfleksa i duljenje kratkouzlaznih naglasaka. Prvi je razvoj vjerojatno samo djelomično izvršen u istočnim govorima Gorskoga kotara, gdje se čini da nije došlo do pomicanja u dvosložnim riječima s otvorenim zadnjim slogom. Tipične rane kajkavske inovacije, međutim, nisu zahvatile Gorski kotar: dugi odraz novoakutiranog **e* i **o*, izjednačenje poluglasova i *jata* te izjednačenje slogotvornog **ʃ* i nazalnog **ɔ*. Goranski je zahvatilo nekoliko inovacija koje su svojstvene području koje ne spada ni u jedno od klasičnih jugozapadnoslavenskih narječja. Tu ubrajamo razvoj **u* u **ü*, nastanak novoga cirkumfleksa i možda njegovu retrakciju, metatoniju dugoga novog akuta u zadnjim slogovima, prijelaz *v-* u *x-* i prijelaz **dj* u *j*, koji nismo obradili i koji nalazimo u slovenskome, u zapadnoj polovici kajkavštine, u većini čakavštine i u nekim štokavskim govorima (usp. Ivić 2001: 30–31, 188, 236).

Nekoliko promjena zahvatilo je goranske govore iz različitih smjerova. Razvoj dugoga slogotvornog **ʃ* u zapadnim je govorima do Delnica isti kao u slovenskom, ali u istočnijim govorima kao u čakavsko-štokavskome. Na sličan način dugo je **ō* zatvoreno u zapadnome goranskom, kao u slovenskome i kajkavskome, ali u govoru Turni i Broda na Kupi ta je promjena izostala u nezadnjim slogovima. Taj govor dakle pokazuje prijelaz u čakavsko-štokavsko područje gdje nema ranog zatvaranja dugog **ō*. Vermeer tu izoglosu objašnjava kao rezultat utjecaja različitih romanskih supstrata na slavenska narječja (1989.). Na kraju imamo razvoj palataliziranih **ʃ* i **ń*, koji su bili dezintegrirani u *-jʃ-* i *-jn-* u zapadnim govorima (usp. Delnice *và ìny* ‘u njoj’, *pòʃila*), ali sačuvani više na istoku (usp. Turni *và ñy*, *po:ʃa*). Lokalni odrazi te zapadnogoranske promjene, koju inače nalazimo u susjednim slovenskim govorima, mogu biti različiti. U Delnicama je svako međuvokalno **ʃ* dalo *-jʃ-*, ali u Čabru **ʃ* je fakultativno sačuvano nakon *u*: *p'ulję* (uz *p'ujlę*), *b'ulję*, ali *kr'ajla*, *p'ajlak* ‘poljar’, *milęn* ‘meljem’ < **mijlęn*.

Čini se da su prve izoglose u Gorskome kotaru nastale u vrijeme kad su govori Prezida, Čabra i Gerova (s time i predci Delničana), koji su geografski do neke mjere izolirani od ostalih goranskih govora, još sudjelovali u inovacijama u vokalnog sustavu koje su došle iz slovenskih govora na sjeverozapad⁵¹, dok su ostali govori prestali biti pod utjecajem slovenskog. Dok su ostali goranski krajevi već dulje vrijeme bili u posjedu Frankopana, čakarsko je područje još bilo

⁵¹ Možda i putem novih doseljenika iz tih krajeva.

u vlasništvu Ortenburžana i grofova Celjskih do kraja 15. stoljeća (usp. Malnar 2007: 87 i slj., Lisac 2006: 16 i slj., oba navode više literature).⁵² To znači da su spomenute izoglose prouzročene prirodnim i(li) političkim čimbenicima.

Duljenje akuta koje je obuhvatilo sve zapadne goranske govore (možda i istočne govore) potvrđuje scenarij u kojem su rane promjene koje su dolazile iz slovenskih govora zahvatile veći dio goranskih govora nego kasnije promjene. Diftongizacija *jata*, koju nalazimo od Delnica na zapad, utjecala je i na produžene samoglasnike (npr. Delnice *lějto*, *nevějsta*, *medvėjda*). Duljenje akuta je dakle vjerojatno starije od (fonologizacije) diftongizacije *jata*. Stiglo je u Gorski kotar sa sjeverozapada uz Kupu, manje je vjerojatno da je zahvatilo goranske govore i kroz dolinu u kojoj se nalaze Gerovo i Tršće. Nema duljenja akuta u Beloj krajini istočno od Kostela. Diftongizacija je došla u goranske govore iz istog smjera, ali kasnije, i zbog toga je utjecala na manji dio narječja. Istu distribuciju nalazimo u slovenskim govorima uz Kupu: duljenje akuta zahvatilo je Kostel i okolna sela, ali diftongizacija je zastala više na zapadu, negdje između Bosljive Loke i Vasi (Gorše 2010: 196).

Jedino pitanje koje ostaje jest u kojoj je mjeri moguće da je činjenica da nalazimo nekoliko izoglosa između Delnica i Turni barem djelomično rezultat ponovnih kolonizacija sjeverozapadnoga kuta Gorskoga kotara. Smatram to mogućim, ali ne obvezatnim. U svakom slučaju ulaz u gerovski kraj bio je na sjeveru iz geografskih razloga, i dodir je između gerovskih i turanskih govora postao jači tek kad su se govornici gerovskoga govora preselili u Delnice. U svojoj krasnoj knjizi o povijesti čabarskoga kraja Malnar na osnovi zabilježenih prezimena 1498. godine pretpostavlja da su župu Gerova prvo kolonizirali Nijemci iz Kočevja (za ostala naselja nema dovoljno ranih podataka). On navodi i nekoliko imena, koja nisu kočevskoga podrijetla, naime Malliner (Malnar), Tschripe (pretpostavlja se da je to krivo za Čope), Quaternick, i osim toga čak nekoliko uskočkih prezimena. Zbog toga što većinu tih imena ne nalazimo u izvoru iz 1570. godine (ali ima nekoliko novih prezimena, uključujući nekoliko uskočkih imena), Malnar smatra da su došli novi slovenski doseljenici iz Kočevja (2007: 65 i slj.). Međutim, prezime Čope upravo je zabilježeno u obama izvorima, a prezime Malnar, koje nalazimo u urbaru iz 1498. godine, još je uvijek često prezime u čabarskome području. Čini mi se najvjerojatnije da su njemački stanovnici pobjegli pred Turcima nakon 1498. godine, po svoj prilici 30-ih godina 16. stoljeća, ali da je dio starosjedilaca ostao. U južnom Kočevju nalazimo više onomastičkih podataka, i ondje je pod sličnim uvjetima ostao dio stanovnika (usp. Južnič 1995.). Ako su doseljeni-

⁵² Granica je na kraju 14. stoljeća tekla malo južnije od Gerova uz crtu između izvora Kupe i vrha Snježnika.

ci došli s druge strane Čabranke i Kupe u gerovski kraj, čini mi se najvjerojatnije da su bili iz selā uz Kupu, jer je sumnjivo da se u to vrijeme sjevernije još govorilo slovenski (u Kočevje su u 14. stoljeću Ortenburžani doselili Nijemce). Govor je sjeverne obale Kupe u to vrijeme bez sumnje bio gotovo identičan prvotnom govoru gerovskoga kraja, iako je moguće da je na primjer diftonški odraz *jata* došao u gerovski kraj putem tih doseljenika.

Zbog selidaba u 15. i idućim stoljećima uselili su se čakavci, Slovenci i štokavci u Gorski kotar, ali je u selima u kojim se danas govori “goranski” očito živjelo još toliko prvotnih stanovnika da su se doseljenici uglavnom više asimilirali sa starosjediocima nego obrnuto. To ne znači da nije postojao jak utjecaj na prvotni goranski, ali osnova je gotovo uvijek bila “goranska”. Osim selidaba čakavaca i štokavaca s juga promijenilo je dijalektnu kartu nekoliko kasnijih selidaba. Delnički govor izvorno se govorio više na zapadu, što objašnjava sličnosti s gerovskim govorom i činjenicu da nalazimo nekoliko izoglosa između delničkoga i turanskoga govora, iako su ti govori inače vrlo slični. Selidbe slovenskih govornika rovtarskih govora utjecale su na jezičnu situaciju u Ravnoj Gori i oko Čabra. Današnji govor većega dijela Ravne Gore slovenskoga je podrijetla. Na njega su dosta snažno utjecali okolni hrvatski govori. Oko Čabra nalazimo suprotan položaj: jak slovenski (rovtarski) utjecaj na goransku osnovu.

Iz navedenoga slijedi da uglavnom nema razloga smatrati goranske govore doseljenim izdaleka ili miješanim. Autohtona je osnova jasno vidljiva i nikada nije došlo do eliminiranja prvotnoga goranskog dijalekta koji je u te krajeve najkasnije došao u prvim stoljećima drugoga tisućljeća. Lingvistički nam podatci pokazuju da se nakon otomanskih nadiranja u 15. i 16. stoljeću uskoro vratio barem dio starosjedilaca u svoja sela. Ako smatramo goranske govore autohtonima, vidimo dijalektno područje kroz koje teče više izoglosa koje postaju razumljive kad smjestimo ovo područje u perspektivu okolnih južnoslavenskih narječja.

Literatura:

- BARAC-GRUM, VIDA 1981. Močila. *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Sarajevo, 297–300.
- BARAC-GRUM, VIDA 1991. Dijalektna lukovdolska riječ. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 17, Zagreb, 1–19.
- BARAC-GRUM, VIDA 1993. *Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kotaru*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

- BARAC, VIDA; BOŽIDAR FINKA 1967. O govoru Delnica i Broda na Kupi. *Ljetopis JAZU*, 72, Zagreb, 431–436.
- BATTISTI, CARLO; GIOVANNI ALESSIO 1950.–1957. *Dizionario etimologico Italiano*. Firenze: G. Barbèra.
- BRABEC, ANTUN 1969. Mješoviti govori na sjevernoj periferiji hrvatskosrpskog jezika. *Ljetopis JAZU*, 73, Zagreb, 421–425.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1960. O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 3, Novi Sad, 68–88.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1969. Mjesto hrvatskosrpskoga jezika u slavenskoj jezičnoj porodici. *Radovi ANUBiH*, 25, Sarajevo, 129–145.
- BULATOVA, RIMMA VLADIMIROVNA 1982. Akcentologičke svjazy kajkavskoga dijalekta s drugim dijalektima serboxorvatskoga jazyka. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 4, Zagreb, 85–100.
- CELINIĆ, ANITA 2010. Vokalizam gornjosutlanskih govora. *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*. Split–Zagreb: Književni krug–IHJJ, 7–76.
- FINKA, BOŽIDAR 1974. Gorskokotarska kajkavština u našem dijalekatnom mozaiku. *Kajkavski zbornik*. Zlatar, 29–43.
- FINKA, BOŽIDAR 1982. Akcenatski odnosi na “kajkavsko-čakavskom” području istočno od Karlovca. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6, Zagreb, 161–167.
- GORŠE, ANA 2010. *Potek izoglos v govorih ob zgornji Kolpi*. Ljubljana: neobjavljen diplomski rad.
- GREENBERG, MARC 2000. *A Historical Phonology of the Slovene Language*. Heidelberg: Winter.
- HORVAT, SONJA 1994. Nekaj naglasnih in fonoloških značilnosti slovenskega kostelskega govora. *Slavistična revija*, 42/2–3, Ljubljana, 305–312.
- HOUTZAGERS, PETER 1985. *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*. Amsterdam: Rodopi.
- IVIĆ, PAVLE 1961. Prilozi poznavanju dijalekatne slike zapadne Hrvatske. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 6, Novi Sad, 191–212.
- IVIĆ, PAVLE 1963. O klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata. *Književnost i jezik*, 10/1, Beograd, 25–37.
- IVIĆ, PAVLE 1968. Procesi rasterećenja vokalskog sistema u kajkavskim govorima. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 11, Novi Sad, 57–69.
- IVIĆ, PAVLE 2001. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје (= целокупна дела II)*. Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1936. Jezik hrvata kajkavaca: o stogodišnjici našega novoga pravopisa i književnog jezika. *Ljetopis JAZU*, 48, Zagreb, 47–88.

- IVŠIĆ, STJEPAN 1937. Osnovna hrvatska kajkavska akcentuacija u Pergošića (1574). *Zbornik lingvističkih i filoloških rasprava A. Beliću o 40-godišnjici njegova naučnog rada*, Beograd, 183–195.
- JAKOBY, WOLFGANG 1974. *Untersuchungen zur Phonologie und Prosodie einer kajkavischen Mundart (Gornja Stubica)*. München: Otto Sagner.
- JEDVAJ, JOSIP 1956. Bednjanski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 1, Zagreb, 279–330.
- JUŽNIČ, STANISLAV 1995. Južna meja “Kočevarskega otoka” v 15. in 16. stoletju. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 43/3, Ljubljana, 14–22.
- KAPOVIĆ, MATE 2008. Razvoj hrvatske akcentuacije. *Filologija*, 51, Zagreb, 1–39.
- KUZMIĆ, MARTINA 2005. Proteza u južnomoslavačkim kajkavskim govorima Kutinskoga Sela, Osekova i Okešinca. *Filologija*, 45, Zagreb, 87–96.
- LISAC, JOSIP 1988. Iz goranskoga vokalizma. *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske*, 31/2, Novi Sad, 137–175.
- LISAC, JOSIP 1995. Strohalovi pogledi o genezi kajkavštine s osobitim obzirom na područje Gorskoga kotara. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 9, Zagreb, 45–52.
- LISAC, JOSIP 1997. Goransko dijalektno stanje u prošlosti i u sadanjosti. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 10, Zagreb, 155–161.
- LISAC, JOSIP 1999. *Hrvatski govori, filolozi, pisci*. Zagreb: Matica hrvatska.
- LISAC, JOSIP 2000. Osnovne značajke broskog govora. *Kaj*, 33/5, Zagreb, 25–36.
- LISAC, JOSIP 2006. *Tragom zavičaja: delnički govor i govor gornjih Turni u svjetlosti goranskih kajkavskih govora*. Split: Književni krug.
- LISAC, JOSIP 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden Marketing–Tehnička knjiga.
- LOGAR, TINE 1996. *Dialektološke in jezikozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- LONČARIĆ, MIJO 1986. *Bilogorski kajkavski govori* (= *Rasprave Zavoda za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku*, 12). Zagreb.
- LONČARIĆ, MIJO 2005. *Kajkaviana et alia: ogleđi o kajkavskim i drugim hrvatskim govorima*. Zagreb: IHJJ.
- MAJNARIĆ, NIKOLA 1938.–1939. Jedno rovtarsko narječje u Gorskom kotaru. *Južnoslovenski filolog*, 17, Beograd, 135–149.
- MALNAR, SLAVKO 2002. *Pamejnek: govor u čabarskom kraju*. Rijeka: Matica hrvatska Čabar, Adamić.
- MALNAR, SLAVKO 2007. *Povijest čabarskog kraja*. Čabar: Matica hrvatska ogranak Čabar, Grad Čabar.

- MALNAR, SLAVKO 2008. *Rječnik govora čabarskog kraja*. Čabar: Matica hrvatska ogranak Čabar.
- PAVEŠIĆ, MARIJA; BLAŽENKA MAGAŠ; ŽELJKO LALOŠ 2006. *Réjč do ríči: beséjdnék déjuonškega devoána/rječnik delničkoga govora*. Delnice–Rijeka: Adamić.
- PRONK, TIJMEN 2007. The retraction of the neocircumflex in the *Carinthian* dialects of Slovene (on Ivšić's retraction). *Tones and Theories: Proceedings of the International Workshop on Balto-Slavic Accentology*, Zagreb: IHJJ, 171–183.
- PRONK, TIJMEN 2009. *The Slovene Dialect of Egg and Potschach in the Gailtal, Austria*. Amsterdam–New York: Rodopi.
- RAMOVŠ, FRAN 1935. Historična gramatika slovenskega jezika VII. Dialekti. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- RIGLER, JAKOB 1963. *Južnonotranjski govori: akcent in glasoslovje govorov med Snežnikom in Slavnikom*. Ljubljana: SAZU.
- RIGLER, JAKOB 1968. *Začetki slovenskega knjižnega jezika – The Origins of the Slovene Literary Language*. Ljubljana: SAZU.
- RIGLER, JAKOB 2001. *Zbrani spisi 1: jezikozgodovinske in dialektološke razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- ROŽIĆ, VATROSLAV 1893.–1894. Kajkavski dijalekat u Prigorju. *Rad JAZU*, 115, Zagreb, 68–136; 116, 113–174; 118, 55–115.
- SKOK, PETAR 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- SNOJ, MARKO 2003. *Slovenski etimološki slovar. Druga, pregledana in dopolnjena izdaja*. Ljubljana: Modrijan.
- ŠOJAT, ANTUN 1981. Odras Daničićevih akcentatskih studija u starijoj hrvatskoj akcentologiji. *Zbornik o Đuri Daničiću*. Beograd–Zagreb: SANU–JAZU, 371–379.
- ŠOJAT, ANTUN 1982. Turopoljski govori. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 6, Zagreb, 317–493.
- STROHAL, RUDOLF 1903a. Osobine današnjeg lokvarskog narječja. *Rad JAZU*, 152, Zagreb, 162–248.
- STROHAL, RUDOLF 1903b. Osobine današnjeg delničkog narječja. *Rad JAZU*, 153, Zagreb, 115–208.
- TEŽAK, STJEPKO 1957. O rezultatu dijalektoloških istraživanja u okolici Karlovca. *Ljetopis JAZU*, 62, Zagreb, 418–423.
- TEŽAK, STJEPKO 1981a. Ozaljski govor. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, Zagreb, 203–428.
- TEŽAK, STJEPKO 1981b. Dokle je *kaj* prodro na čakavsko područje? *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 5, Zagreb, 169–200.

- VEČENAJ, IVAN; MIJO LONČARIĆ 1997. *Srednjopodravsko kajkavština: rječnik govora Gole*. Zagreb: IHJJ.
- VERMEER, WILLEM 1979. Proto-Slavonic *u in kajkavian. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 22/1, Novi Sad, 171–177.
- VERMEER, WILLEM 1982. Raising of * and loss of the nasal feature in Slovene. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 25/1, Novi Sad, 97–120.
- VERMEER, WILLEM 1983. The rise and fall of the kajkavian vowel system. *Studies in Slavic and General Linguistics*, 3, Amsterdam, 439–477.
- VERMEER, WILLEM 1987. Further evidence of fronted reflexes of PSI. *u in kajkavian. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 30/2, Novi Sad, 99–100.
- VERMEER, WILLEM 1989. Traces of an early Romance isogloss in Western Balkan Slavic. *Slavistična Revija*, 37/1–3, Ljubljana, 15–30.
- ZORKO, ZINKA 1988.–1989. Narečna podoba mariborskega predmestja. *Jezik in Slovnstvo*, 34/7–8, Ljubljana, 170–178.

The early development of the Gorski Kotar dialect

Abstract

The article discusses the history of the Croatian dialects spoken in the Gorski Kotar region usually regarded as belonging to the Kajkavian dialect group of the Croatian language. Several early accentual, consonantal and vocal developments are analyzed. These developments are compared to similar developments in the neighbouring Kajkavian, Slovene, Čakavian and Štokavian dialects. This leads to the conclusion that the oldest isoglosses in the area indicate that the Gorski Kotar dialects cannot be regarded as the result of recent migrations or as “mixed dialects”. The Gorski Kotar dialects can be placed in Gorski Kotar before Ottoman invasions in the 15th and 16th centuries. It is argued that Gorski Kotar forms a dialect area with local differences, which become understandable if we take into account the features of the surrounding South Slavic dialects.

Ključne riječi: Gorski kotar, dijalektologija, kajkavski, slovenski, akcentuacija, vokalizam, povijesna fonologija

Key words: Gorski Kotar, dialectology, Kajkavian, Slovene, accentuation, vocalism, historical phonology